

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

5

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė

Artūras Dubonis

5

LII
LIETUVOS
ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIUS 2014

Knygos leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
(Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-22)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Artūras Dubonis

Pratarmė	9
----------------	---

Straipsniai

Tomas Čelkis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIII–XVI a.	11
---	----

Conception of the Frontier between The Grand Duchy of Lithuania and The Teutonic Order and Delimitation Processes in The 13th–16th Centuries.

<i>Summary</i>	40
----------------------	----

Mindaugas Klovas

Privataus dokumento juridinė galia XV–XVI a. pradžioje	43
--	----

Legal Power of a Private Document in The 15th–Early 16th Century. *Summary* ...

Arvydas Maciulevičius

Kodėl 1495 m. iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės buvo išvaryti žydai? Apie žydų išvaymo sąsajas su judaizavimo judėjimu	57
--	----

Why in 1495 Jews were Driven Away from The Grand Duchy of Lithuania?
On The Links of The Eviction of Jews to The Movement of

Judaizing Heresy. <i>Summary</i>	81
--	----

Jonas Drungilas

Pinklės atvykusiai lenkų bajorijai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje 1447–1588 m.: juridinių suvaržymų ištakos, raida ir funkcionavimas	85
--	----

Traps for The Incoming Polish Nobility in The Law of The Grand Duchy of Lithuania in 1447–1588: Origins, Development and Functioning of Legal

Restrictions. <i>Summary</i>	106
------------------------------------	-----

Darius Antanavičius

- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir reliacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje 107
- Pursuance of Assessors' and Relatio Courts' Rulings in Kaunas City Council in The Late 16th Century. *Summary* 145

Inga Ilarienė

- 1388 m.–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijų viešieji notarai 147
- The Corps of Notaries Public in The Grand Duchy of Lithuania in 1388–16th Century. *Summary* 163

Martynas Jakulis

- Vilniaus katedros kapitulos pajamos XVI a. antroje pusėje–XVIII a. pajamų-išlaidų registru duomenimis 171
- Income of Vilnius Cathedral Chapter in The 16th – Late 18th Century Based on The Data of Income-Expenditure Registers. *Summary* 191

Gražina Sviderskytė

- Kodėl JAV netyrė „Lituanicos“ katastrofos? Teisiniai ir politiniai aspektai „Darius & Girch“ byloje 195
- Why the United States of America did not Investigate The Crash of „Lituanica“? Legal and Political Aspects of The “Darius & Girch” File. *Summary* 212

Šaltinių publikacijos*Олег Луцкевич*

- Орденский экземпляр договора о четырехлетнем перемирии и военной помощи между Великим Княжеством Литовским и Тевтонским орденом (31 октября 1382 г.) 215
- The Order's Copy of The Treaty of Four-Year Peace and Military Assistance between The Grand Duchy of Lithuania and The Teutonic Order (31 October 1382). *Summary* 232

Laimontas Karalius

- 1554 metų Balninkų dvaro valakų matavimo registras 233
- Wallach Measurement Register of Balninkai Estate of 1554. *Summary* 265

Diskusija*Elmantas Meilus*

- 1 – 2 = –1? (Atsakymas į Aivo Ragauskio „diskusiją“) 267
- 1 – 2 = –1? (A Reply to Aivas Ragauskas’ “Debate”). *Summary* 278

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

- Aštuonioliktojo amžiaus šaltinių publikavimas Lietuvoje: pasiekimai ir
 problemos 279
- Publication of Sources of the 18th Century in Lithuania: Traditions and
 Challenges. *Summary* 295

Anotacijos. Recenzijos

- 1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) = Akty Horodelskie z 1413 roku (Dokumenty i studia)*, sudarė / pod redakcją J. Kiaupienė ir L. Korczak; parengė / opracowali J. Kiaupienė, L. Korczak, P. Rabiej, E. Rimša ir J. Wroniszewski (serija: *Lietuvos užsienio politikos dokumentai. XIII–XVIII a.*), Vilnius, Kraków: LII leidykla, 2013. – 543 p. – (*Mindaugas Klovas*) 297
- Луцька замкова книга 1560–1561 рр.*, підготували до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук (serija: *Пам’ятки Української мови. Серія актових документів і грамот*), Луцьк, 2013. – 733 с. – (*Darius Vilimas*) 301
- 1812 metų Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai*, parengė V. Pugačiauskas, Vilnius: LII leidykla, 2012. – 358 p. – (*V. P.*) 304
- Santrumpos 307
- Apie autorius 309
- Autoriams 311
- Guide for Authors 315

STRAIPSNIAI

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS IR VOKIEČIŲ ORDINO SIENŲ SAMPRATA IR DELIMITACINIAI PROCESAI XIII–XVI A.

Tomas Čelkis

XIII–XVI a. Lietuvos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijoje vienas svarbiausių valstybingumo rodiklių – valstybės teritorijos formavimas. Pirminį XIII a. Lietuvos politinės organizacijos teritorijos pagrindą sudarė genčių „žemių“ konglomeratas. Užkariavimai plėtė monarchų valdžią teritorijose ir formavo būsimų sienų kontūrus, kol galiausiai šalys pereidavo prie diplomatinių derybų. 1398 m. Salyno ir 1422 m. Melno amžinosios taikos sutartimis su Ordinu nustatytos pirmos valstybinės LDK sienos. Susiduriama su sienų fenomenu, skatinančiu išsamiau pažvelgti į šį reiškinį. Todėl LDK ir Ordino delimitaciniai pavyzdžiai tyrimui pasirinkti neatsitiktinai.

Šio straipsnio tyrimo objektas – XIII–XVI a. LDK ir Ordino teritorijų sienų samprata ir jų delimitacinių procesų raida. Nagrinėjant XIII–XIV a. šaltinius, atskleidžia senųjų žemių ribų žymėjimą liudijantys pavyzdžiai, kurie rodo LDK sienų sampratos ištakas. Tai ir yra pirmas tyrimo uždavinys. Antras uždavinys – Ordino ir LDK sienos XIV a. pabaigoje–XV a. trečiajame dešimtmetyje; dėmesys telkiamas į 1398 m. Salyno ir 1422 m. Melno amžinųjų taikų sutartyse minimas šalių sienas ir jų žymėjimo sampratą, juolab kad Melno sutartyje nurodytos sienos virto vėlesnių delimitacijų pamatu. Trečias uždavinys yra LDK ir Prūsijos delimitacinių procesų raida nuo 1422 m. iki XVI a. Panašios koncepcijos ir ketvirtas uždavinys – LDK ir Livonijos sienų problema nuo 1422 m. iki XVI a. Abu pastarieji demonstruoja LDK delimitacinių procesų intensyvumą, valstybės teritorijos sienų stabilizaciją ir brandą.

Tyrimo chronologija yra XIII–XVI a. Jos pradžia sąlygojo pirmi šaltiniai, kuriuose liudijama apie „Lietuvos sienas“. Tuo tarpu baigtinę ribą – XVI a. – suponuoja tai, kad šis amžius buvo šalių sienų derinimo brandos etapas ir tuo laiku susiklosčiusi jų samprata bei žymėjimas jau mažai kuo skyrėsi nuo vėlesnių amžių demarkacijų.

Ilgainiui istoriografijoje pasirodydavo darbų šia tema. Tarpukariu Antanas Salys¹, studijuodamas žemaičių tarmes, bendrais bruožais aptarė LDK ir Ordino sienas. Apie XIV–XVI a. šalių sienas rašė Zenonas Ivinskis², nagrinėdamas Žemaitijos priklausomybės problemą, o sienas su Livonija yra apžvelgęs Rokas Varakauskas³. Iš naujausių tyrinėjimų būtina paminėti Alvydo Nikžentaičio⁴, Eugenijaus Saviščevo⁵, Ramunės Šmigelskytės-Stukienės⁶, Jūratės Kiaupienės indėlių⁷. Laima Bucevičiūtė 2010 m. apgynė disertaciją apie XV–XVI a. LDK „linijinių“ sienų sampratą ir istoriją⁸. Autorė nagrinėjo istorinės geografijos sąlygas, kuriomis klostėsi valstybės teritorijos samprata, tyrė LDK ir Ordino delimitacijas.

Livonijos ir Kuršo sienų tema tyrinėta Latvijos istoriografijoje. Apie jas rašė Ēvaldas Mugurēvičius⁹, Mārīte Jakovļeva¹⁰ ir Muntis Aunsas¹¹. Sykiu čia minėtinas ir Alegas Dzernovičius¹². Problemai analogiškai vokiečių Hanso ir Gertrudos Mortensenų¹³, Kurto Forstreuterio¹⁴ darbai parengti tarpukariu. Vėlesnis yra Hanso Jürgeno

¹ A. Salys, „Die žemaitischen Mundarten“, A. Salys, *Raštai*, t. 4. Roma, 1992, p. 146–281.

² Z. Ivinskis, „Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų“, *Athenaeum*, t. 6, Kaunas, 1936, p. 54–117.

³ R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius, 1982, p. 233–244.

⁴ A. Nikžentaitis, „Palanga XIII–XV amžiais“, *Palangos istorija*, sud. V. Žulkus, Klaipėda, 1999, p. 105–118.

⁵ E. Saviščevas, „Žemaitija ir Lietuva XIII–XVIII amžiuje: regioninės (provincinės) savivaldos spindesys ir skurdas“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 23, 2009, p. 94–110.

⁶ R. Šmigelskytė-Stukienė, „Lietuvos valstybės teritorija ir sienos XIII–XVIII a.“, *Lietuvos sienos. Tūkstantmečio istorija*, Vilnius, 2009, p. 8–25.

⁷ J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 45–60.

⁸ L. Bucevičiūtė, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Kaunas, 2010.

⁹ Ē. Mugurēvičs, „Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus)“, *Latvijas zemju robežas 1000 gadas*, sastādījis A. Caune, Rīga, 1999, p. 54–90.

¹⁰ M. Jakovļeva, „Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs.“, *Latvijas zemju robežas 1000 gadas*, sastādījis A. Caune, Rīga, 1999, p. 91–130; M. Jakovļeva, „Вопрос о границах в отношениях герцогства Курляндия и Великого Княжества Литовского в XVI–XVII вв.“, *Senosios Žemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas*, Vilnius, 2004, p. 103–105; M. Jakovļeva, „Granice Księstwa Kurlandzkiego w epoce nowożytniej. Wybrane zagadnienia“, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, t. 11, Toruń, 2008, p. 29–40 ir kiti darbai.

¹¹ M. Auns, „Livonijas un Braslavos novada robežs“, *Latvijas zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa, Sociālās un humanitāras zinātnes, nr. 3–4 (62), 2008, p. 27–33.

¹² A. Дзерновіч, „Выкарыстанне працэдурных нормаў I-га Статута Вялікага Княства Літоўскага пад час демаркацыі дзяржаўнай мяжы ВКЛ з Лівоніяй (паводле матэрыялаў кнігі Метрыкі ВКЛ № 560)“, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 243–248.

¹³ H. Mortensen, G. Mortensen, *Die Wildnis im östlichen Preußen, ihr Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung. Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, t. 7–8, d. 1–2, Leipzig, 1937–1938.

¹⁴ K. Forstreuter, *Preußen und Rußland im Mittelalter*, Königsberg und Berlin, 1938, p. 4–51; K. Forstreuter, „Die Entwicklung der Grenze zwischen Preußen und Litauen seit 1422“, *Altpreußische Forschungen*, Vol. 18, Königsberg 1941 (perleista *Altpreußische Forschungen*, 17. und 18. Jahrgang 1940 und 1941, Hamburg, 1989), p. 50–70.

Karpo bendro pobūdžio tyrimas apie viduramžių sienas; čia iš dalies analizuotos ir Ordino delimitacijos su LDK¹⁵. Tuo tarpu Lenkijos istoriografijoje bene autoritetingiausiu LDK istorinės geografijos tyrinėtoju laikomas Zbysławas Wojtkowiakas, kuris šia tema parašė ne vieną darbą¹⁶.

Išties, aptarti darbai straipsnio tyrimo objekto nedubliuoja, nes daugelyje jų problema tirama siaurai arba nagrinėjamas pasirinktas vienas delimitacijos atvejis. Be to, kai kuriuose darbuose labiau apsiribojama faktų konstatavimu. Šiame kontekste išsamesnė L. Bucevičiūtės disertacija, tačiau autorė labiau telkiasi į valstybės teritorijos sampratos akcentus, drauge šimtmečiu siauresnė ir tyrimo chronologija. Tuo tarpu šiame straipsnyje siekiama sistemingai analizuoti tyrimo objektą remiantis empiriniais duomenimis.

Šaltinių bazę sudaro archyviniai¹⁷ ir publikuoti dokumentai. Tyrimui pasitarnauja Lietuvos Metrikos medžiaga, Ordino ir Lenkijos karalystės kanceliarijos dokumentai, kurių daug yra publikuota įvairiuose leidiniuose (žr. dėstymo nuorodas). Itin svarbios yra valstybių sutartys, jose pateikti sienų aprašai arba delimitacijas reglamentavusios normos; parengti sienų aprašymai atskleidžia jų išsidėstymo gaires ir ženklinimo ypatybes; sienų patikrinimų ataskaitos ir atnaujinimų aprašai; sienų projektai ir juodraščiai; delimitacinių komisijų sudarymo ir skyrimo raštai; pasiuntinybių instrukcijos, kuriose, kaip ir laiškuose, fiksuoti derybų dėl sienų aspektai arba išdėstyti skundai dėl jų pažeidimų. Šie ir panašaus pobūdžio šaltiniai leidžia rekonstruoti vakarinės LDK dalies sienų fenomeno sampratą.

Vokiečių ordino ir lietuviškų žemių ribos XIII–XIV a.

Atsikėlusio į Baltijos regioną Ordino valstybės politinė struktūra ir organizacinis aparatas išsiskyrė to meto Europoje¹⁸. Riteriai veikliai kūrė valstybę, diegė valdymo priemones, dėl to itin rūpinosi teritoriniu pagrindu – ją apibrėžė su kaimynais suderintomis sienomis. Kurį laiką Ordinas nekėlė tikslo tartis dėl sienų su Lietuva (teritorine politine organizacija), nes kaip prūsų žemes, taip ir šias siekė nukariauti.

¹⁵ J. H. Karp, *Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters*, Köln–Wien, 1972, p. 44–54.

¹⁶ Z. Wojtkowiak, *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań, 1980; Z. Wojtkowiak, „Dryświaty – rubież Litewska w średniowieczu“, *Lituanio–Slavica Posnaniensia, Studia Historica*, t. 1, 1985, p. 114–139; Z. Wojtkowiak, *Lithuania transwilniensis saec. XIV–XVI: podziały Litwy Północnej w późnym średniowieczu*, Poznań, 2005; Z. Wojtkowiak, „Północna granica Litwy w średniowieczu. „Limites Inter Litvaniam et Livonia“ z 1473 r.“, *Poznań–Wilno. Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*, red. Z. Wojtkowiak, Poznań, 2010, p. 213–270.

¹⁷ Archyvai: LVIA; LMAVB RS; VUB RS; LNMB RS; LVVA.

¹⁸ S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego Królestwa*, Warszawa, 2000; S. Józwiak, *Centralne i teritorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410*, Toruń, 2001; H. Boockmann, *Vokiečių Ordinas: dvylika jo istorijos skyrių*, vertė A. Nikžentaitis, Vilnius, 2003.

XIII–XIV a. pasižymi atkakliu Ordino kariniu spaudimu Lietuvai. Pasak A. Salio, pirmas teritorines sienas su Lietuva Ordinas brėžė vienašališkai – užimtose žemėse sukurdavo lokalią erdvinę struktūrą¹⁹. Teritorijos buvo skaidomos į įvairios paskirties vienetus su ribomis, jų pagrindu kuriama bažnytinės organizacijos tinklas, valdymo administracija, diegiami mokesčiai ir kita. Šį pertvarkos reiškinių atspindi 1211 m. Ordino dokumentas, kuriame rašoma: *fratris nostri A. Rigensis episcopi, ut terra, quae Lettia dicitur, tripartita sorte divideretur, placuit scripto trium cartarum tres terrae partes aequales distinguere*²⁰. Užkariautojai planingai „perkūrė“ baltišką archajinę teritorinę struktūrą. Tačiau neišvengiamai susidurdavo su lokaliu pasipriešinimu, užimtas žemes reikėjo saugoti ir ginti.

1237 m. Ordino dokumente pateikiamos Kuršo vyskupijos administracinės ribos, jų aprašas rodo, kad dalį žemių ribų atitiko gairės su Lietuva *Curonensem vero diocesan sic limitamus, ut quidquid est inter Memelam et praedictum fluvium Vende, usquo ad Litoviam, et sicut Aboa clauditur versum fluvium Vende, usque ad terminos Semigalliae, in Curonensi dioecesi computertur*²¹. XIII a. pavyzdžiai rodo, kad šiame Ordino teritorijos „perdaliniame“ Lietuva egzistavo kaip politinė organizacija su savo teritorija. Šalia „Lietuvos teritorijos“, minimi ir kitų lietuviškų žemių vienetai. Antai 1254 m. Rygos vyskupo ir Ordino magistro susitarime dėl žemių pateiktame ribų apraše nurodoma *per ascensum Memelae ex altera parte et per ascensum aquae Semegallera inter Memelam et Semegallera usque ad silvam, quae Vere dicitur, ascendendo aquam Semegallera ex utraque parte usque ad terminos terrarum Opiten et Saulen*²² – iki Upytės ir Šiaulių žemių ribų. Vadinas, egzistavo tam tikri teritoriniai vienetai, „įsispraudę“ tarp tuo laiku besiformavusių Ordino ir Lietuvos politinių organizacijų. Tai tarsi „periferijos“, kurias šios šalys siekė laikyti įtakoje arba jungti. 1290 m. liudijami kariniai riterių ir lietuvių susirėmimai, kurių kontekste Dauguvos upė buvo gamtinė teritorijų riba – *ultra Dunam ad terram Lettowinorum*²³. Kad klostėsi politinių organizacijų abstrakčios ribos, rodo ir 1291 m. Ordino dokumentas *ad ordinem nostrum pertinebit, Lyva vero per rivum, qui dicitur Barthowe, ad Lethoviam ascendendo, et terram, quae nuncupatam est Scoden per descensum, ubi Lyva intrat mare, ex utraque parte ripae superius et inferius usque rivulum, qui dicitur Hilge A, dominus episcopus et sui successores pacifice*

¹⁹ A. Salys, „Die žemaitischen Mundarten“, p. 222.

²⁰ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, t. 1, hrsg. F. G. Bunge, Reval, 1853, nr. 23, p. 31.

²¹ Ten pat, nr. 153, p. 197; šis dokumentas, Edvardo Gudavičiaus nuomone, yra 1234 m. įkurtos Kuršo vyskupijos ribų aprašo transumptas, žr. E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 41. Plataus masto Ordino restruktūrizacijos pavyzdžiu galima laikyti 1253 m. Ordino Kuršo padalijimą, žr. *LUB*, t. 1, nr. 249, p. 327–329. 1253 m. Klaipėdos komturijos bažnytinės ribos, žr. ten pat, nr. 245, p. 313–316.

²² Ten pat, nr. 265, p. 347.

²³ *Codex diplomaticus Prussicus*, t. 2, hrsg. J. Voigt, Königsberg, 1842, nr. 22, p. 26.

*possidebunt*²⁴. Panašiai teritorijos dalinamos 1328 m. Prūsijos ir Livonijos magistrų susitarime. Atribota Klaipėdos pilies apygarda

[...] pradėdant nuo tos vietos kur upė Šventoji įteka į [Baltijos] sūriąją jūrą, einant [upės] vaga leidžiamasi iki vietovės kur trykšta ir teka šaltinis, nuo čia iki Emmere lauko einama, nuo čia link Emmerleke upės vingio, ta pačia upe [vaga] nusileidžiama iki vietos, kur [yra upės] intakas, kurią Minija vadina, [perėjus] anapus Minijos nusileidžiama iki vietovės – Lietuvos žemės, nuo kur pirmiausiai išteka ta pati Minija iš ežero vadinamo Hesenplute, taip priskiriant, kad visa Karšuvos žemė, su pilimi ir [jos] apygarda priklausytų Klaipėdos [apygardai], ir Prūsijos žemei tuo būdu priskirta amžinam priklausymui²⁵.

Fiksuotos Ordino „administracinių“ ribų atkarpos, jų riboženkliai – Nemunėlio, Šventosios ir kitos upės vėliau minimos LDK ir Ordino sutartyse – 1422 m. Melno akte arba 1473 m. šalių delimitacijoje (apie jas žr. toliau). Reikia pabrėžti, kad toks upių, kaip riboženklių, ilgalaikiškumas rodo, jog Ordinas, performuodamas archajinę baltišką teritorinę struktūrą, privalėjo adaptuoti susiklosčiusių apgyvendintų teritorijų tinklą, žinoma, kiek tai buvo naudinga. Antai 1369 m. dokumente, perteikusiam XIII a. realijas, aprašytos Varmės diecezijos ribos, atitikusios geografinius objektus²⁶. Yra prierašas – papildomi kitų prūsų žemių ribų aprašai – „registas“, veikiausiai dar neužimtų, bet pretenduotinių teritorijų gairės. Kuriant bažnytinę administraciją galvota apie tolesnę teritorinę plėtrą. Galindos žemės apraše liudijama *terra Galindie, quod maior rex Galindie habitauerit circa magnum lacum nomine Nabentine, qui est ad medium miliare ab illa parte Leitzen* (anksčiau minima pilis šiuo pavadinimu, veikiausiai čia ta pati. – T. Č.) *uersus Litwanos, et vocabatur rex ille Ysegups*²⁷. Teritorija retai apgyvendinta, nes ribas atitinka tik išvardytų geografinių objektų virtinė²⁸. Tačiau tokios senosios ribos neabejotinai keitėsi, nes Ordinas plėtė vidinę kolonizaciją.

LDK ir Ordino politinių interesų sankirtos braižė valstybių teritorijų „žemėlapi“. 1323 m. spalio 2 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas, sudarydamas taikos ir prekybinę sutartį su Livonijos ir Estijos didikais bei Rygos miestiečiais, leido atvykėliams ir pirkliams *peržengti mūsų sienas*²⁹, laisvai keliauti į Naugarą

²⁴ LUB, t. 1, nr. 543, p. 677. Panaši atkarpa minima 1429 m. dokumente, žr. LUB, t. 8, hrsg. G. F. Bunge, Riga–Moskau, 1884, nr. 64, p. 43.

²⁵ LUB, t. 2, hrsg. G. F. Bunge, Reval, 1855, nr. 1233, p. 228 (vertimas – T. Č.); CDP, t. 2, nr. 123, p. 161–163; *Preußisches Urkundenbuch*, t. 2 (2), hrsg. M. Hein, Königsberg, 1935, nr. 618, p. 408–409. Aprašas minimas 1354 m. šaltinyje, žr. LVVA, f. 7363, apr. 1, b. 22, l. 187–188 (XIX a. nuorašas). 1392 m. Kuršo vyskupas mini panašią sieną, žr. LUB, t. 3, hrsg. F. G. Bunge Reval, 1857, nr. 1319, p. 675.

²⁶ *Monumenta historiae Warmiensis*, t. 3, Braunsberg, 1866, p. 31–32.

²⁷ Ten pat, p. 31.

²⁸ T. Čelkis, „Nuo teritorinio ruožo prie linijos: sienų sampratos pokyčiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 22, 2008, p. 58–73.

²⁹ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003, p. 59–60.

ir Pskovą. Vertinant valdovo laikų LDK plėtrą, diplomatinę laiškų vertę, galima manyti, kad šie žodžiai liudijo valstybės teritorijos susidarymo sampratą apraiškas. 1338 m. Ldk Gedimino ir Ordino magistro Livonijoje sudarytoje taikos ir prekybos sutartyje aprašytas teritorinis „taikos ruožas“ „Nuo Aiviškītės žiočių per Dauguvą iki dvarvietės, Uspalde vadinamos, ir nuo jos tiesiogiai į tą kaimą, vadinamą Stripaine [...] Lietuvos žemės, kurias liečia ši taika: Balninkai, Giedraičiai, Nemenčinė [...] Toliau, taikos ruožas turi plytėti Aiviškītės upelio, Pedeten pavadinto, kryptimi ir toliau nuo to upelio pagal senąją taiką į Dzelę“³⁰. Nors minimos gairės buvo laikina šalių sienų suderinimo išraiška, bet tai liudija, kad klostėsi politinių susitarimų tradicija dėl teritorijų.

Ordino politikos veiksnys regione stipriai veikė kaimyninių šalių politinę ir teritorinę raidą. XIV a. įgyvendinti Ordino ir Mazovijos delimitaciniai procesai veikiausiai sąlygojo numanomą 1358 m. LDK ir Mazovijos delimitaciją³¹. Vėlesnėje, 1367 m., Ldk Algirdo ir Kęstučio taikos sutartyje su Livonijos ordinu aprašomas teritorinis ruožas, kuriame galiojo šalių taika *ubi pax praedicti ducis Stupeyken terminatur et protenditur, Dunam ascendendo usque ad rivum Egelamen, et ulterius de hoc rivulo usque ad Videntske, ita quod in his limitationibus pacis latrunculis tam de partibus nostri, quom de partibus Lethovie non transibant*³². Panašiai ir 1379 m. Ordino sutartyje su valdovu Jogaila bei Kęstučiu numatytas taikos ruožas, o sykiu pasidalytos teritorijos. Viena ruožo dalis

[...] mūsų rusėniška žemė, esanti prie Nemuno upės atkarpos, priešais Prūsijos kraštą, o būtent Valkaviskas, Suražas, Drohičinas, Melnikas, Belskas, Brasta, Kamenecas, o taip pat Gardino žemė turi gyventi taikingai su visais Prūsijos žmonėmis [...] Gardino žemė gali naudotis dykroje plotu, prasidedančiu prie Nemuno viena mylia virš Perlamo einant palei Nemuną aukštyn ir tiesiai šešias mylias į dykrą prieš Prūsijos žemę ir palei Nemuną aukštyn iki taika apimtos teritorijos. O kas liečia Valkaviską, t. y. sritį į visas puses nuo Nemuno atšakos, galima eiti į dykrą šešias mylias tiesiai Prūsijos žemės link [...] čia yra tie pasienio kaimai tarp Perlamo ir Gardino (jie išvardyti. – T. Č.)³³.

³⁰ Ten pat, p. 258–259.

³¹ *Kodeks dyplomacyjny księstwa Mazowieckiego*, Warszawa, 1863, nr. 80, p. 72–75. Irena ir Stanislovas Kurašai mano, jog 1358 m. sutartis yra falsifikatas, bet pastebi, kad jis remiasi kažkokiu autentišku dokumentu, nes daugelis minimų realiųjų atitinka XIV a. vidurio situaciją, žr. *Nowy kodeks dyplomacyjny Mazowsza*, cz. 3, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa, 2000, p. 30–32. Istorikas Józefas Maroszekas nekvestionuoja šio 1358 m. dokumento kaip falsifikato, žr. J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Białystok, 2000, p. 13–14, 26. Apie Mazovijos ir Ordino delimitacinius procesus plačiau W. Długokęcki, „Die Bildung der Grenze zwischen dem Deutschordensland Preußen und dem Herzogtum Masowien in den Jahren 1343–1422“, *Grenze und Grenzüberschreitung im Mittelalter. II. Symposium des Mediävistenverbandes vom 14. bis 17. März 2005 in Frankfurt an der Oder*, hrsg. U. Knepfelkamp, K. Bosselmann-Cyran, Berlin, 2007, p. 136–149.

³² LUB, t. 2, nr. 1041, p. 772; *Chartularium Lithuaniae*, p. 302–303.

³³ *Codex diplomaticus Lithuaniae*, wyd. E. Raczynski, Vratislaviae, 1845, p. 54 (vertė prof. dr. R. Petrauskas).

Teigtina, kad tai pirma sutarta Lietuvos „siena“, kuri į vakarus nuo Nemuno buvo nutolusi 6 mylias. Teritorijų pasidalijimo logiką veikė susidariusi gyvenviečių struktūra. Tai liudija teritorijas skyrusi dykra, apie kurios kolonizavimą rašoma, juolab kad 1343 m. Ordino ir Mazovijos delimitacijoje, siena į Lietuvos pusę, užsibaigė upių ištakomis, tikėtina, kad toliau plytėjo pelkės ir dykros, nes gyvenvietės neminimos³⁴. Tą patvirtina tiksliai nedatuotas 1361–1371 m. Ordino dokumentas, kuriame rašoma, kad Ordino didysis magistras leido pavaldiniams medžioti valdoje tarp Kervikės upės ir Lietuvos sienos – *vom flies Kerwiken bis an dy Littawische grenz*³⁵. Ankstyvasias sienas dažnai atitikdavo dykros, tarp kurių būdavo išsimėčiusios gyvenvietės. Valstybių sutartyse matomas prioritetas pirmiausia savo valdžiai priskirti gyvenvietes, kurios virsdavo atspirties taškais plečiant teritorijos užvaldymą, pavyzdžiui, kolonizuojant. Kolonistai, pasiekę kaimyninių bendruomenių valdas, neretai jas peržengdavo³⁶. Investicijos į teritorijas ir gaunamos pajamos kėlė žemės vertę, o kartu skatindavo kitų šalių ambicijas pasipelninti jas atimant³⁷. Tarpvalstybiniame kontekste karai buvo ginčų dėl teritorijų ir valdžios išraiška, ir tik vėliau būdavo pereinama prie diplomatinių derybų. Vakarinėje LDK dalyje toks „ginčas“ kilo tarp Lietuvos ir Ordino pirmiausia dėl atkaklaus riterių siekio užkariauti žemaičių žemę. Tačiau ilgainiui Ordinas apsiribojo žemaičiais, kurie buvo ir LDK politikos dėmuo.

1382 m. Dubysos sutartimi Jogaila dovanavo Ordinui žemaičius iki Dubysos upės ir atsisakė visų teisių į „žemes ir apylinkes, apgyvendintas ir neapgyvendintas, esančias tarp Ordino krašto ir Dubysos, pradedant nuo Dubysos vidurio, toje vietoje, kur ji įteka į Nemuną, einant aukštyn iki ten, kur ji išteka“³⁸. Tuo laiku lietuviams dar buvo svarbūs karo žygiai, būdingas šalies valdymo keliaujant pobūdis, dėl kurio klostėsi specifinė teritorijos unifikavimo ir lokalizavimo samprata, ją įspraudžiant „daugmaž“ masyvesnių gamtinių objektų gairėmis³⁹. Šioje sutartyje žemaičių žemė driekėsi nuo jūros iki Dubysos upės, manytina, kad ano meto individo erdvės suvokimo sąlygomis tai ir buvo žemių atribojimo išraiška⁴⁰. Tai rodo, kad sutartyje detalizuoti

³⁴ CDP, t. 3, hrsg. J. Voigt, Königsberg, 1848, nr. 39, p. 61.

³⁵ CDP, t. 4, hrsg. J. Voigt, Königsberg, 1853, nr. 7, p. 9.

³⁶ T. Čelkis, „Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, sud. D. Antanavičius, Vilnius, 2011, p. 50–51.

³⁷ 1413 m. Benediktas iš Makros buvo arbitras Vytauto ir Ordino ginče dėl Žemaitijos sienų ir Veliuonos pilies. Vytautas teigė, kad dar iki pastatant pilį ten buvo jo valdos, jis buvo pirmesnis valdovas nei Ordinas. Tuo tarpu Ordinas teigė, kad tų teritorijų gyventojai jam mokėjo mokesčius už medžioklę, žr. *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 2, wyd. Z. Celichowski, Poseniae, 1892, p. 99–100, 138.

³⁸ LUB, t. 3, nr. 1185, p. 394 (vertė prof. dr. R. Petrauskas).

³⁹ Apie erdvės sampratą viduramžiais žr. P. Dinzelbacher, „Erdvė“, *Europos mentaliteto istorija*, sud. P. Dinzelbacher, Vilnius, 1998, p. 526–535; *Construction de l'espace au Moyen Âge: pratiques et représentations*, Paris, 2007.

⁴⁰ Anot Vytenio Almonaičio, Jonas Dlugošas pasakojo, kad 1413 m. krikštijant žemaičius Jogaila iš Kauno plaukė Nemunu, juo leisdamasis iki Dubysos, o iš ten Dubysa aukštyn atplaukė į Žemaitiją, žr. V. Almonaitis, *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*, Kaunas, 1998, p. 32.

sienas buvo ne taip svarbu, pakako vieno sakinio. Tik kyla kitas klausimas – kodėl ribą atitiko Dubysos upė? Atsižvelgiant į tada pasaulėvaizdyje vyravusią „senovės“ sampratos vertę, upės pasirinkimas ir pritaikymas galėjo turėti seniau egzistavusio žemių riboženklio, kaip archajinės erdvinės struktūros, suvokimą. Teritorijų suskaidymai buvo bendruomenių socialinės organizacijos kūriniai. Sunkiai tikėtina, kad tai buvo tik spontaniškas Jogailos sprendimas. Manytina, kad šių teritorijų struktūros „panoramą“ turėjo LDK valdovai, nes ji buvo valstybės branduolio pakraštyje.

Dėl šių žemių dalybų minėtina Eugenijaus Saviščevo išvada, kad žemaičių teritorijos susiklostymą nulėmė kaimyninės politinės jėgos – Ordinas ir Lietuva⁴¹. „Tikroji Žemaitija“ buvo kur kas mažesnė nei „didžioji Žemaitija“, kurią vėliau imta suprasti kaip teritoriją nuo jūros iki Dubysos, o nuo 1398 m. ji išsiplėtė iki Nevėžio; į ją įėjo „nežemaitiškos“ žemės.

Vokiečių ordino ir LDK sienos XIV a. pabaigoje–XV a. trečiajame dešimtmetyje

Aptarta LDK ir Ordino sienų samprata XIII–XIV a. 9 dešimtmetyje skyrėsi nuo vėlesnių delimitacijų. 1398 m. Salyno taikos sutartimi sienos nuo Dubysos pasislinko Ordino naudai ir apėmė teritoriją iki Nevėžio upės. Fiksuotas sienos aprašas panašus į teritorijas skyrusių gairių „grandį“⁴². Be to, sutartyje liudijamas įsipareigojimas suderinti LDK sienas ir su Mazovija⁴³. Dokumente aprašoma LDK sienos atkarpa su Livonija: nuo Salyno salos Nemuno upėje iki Nevėžio upės pagal šią upę iki Vaisvilčių, tęsiant iki Rodės (Raudės) upės, toliau iki Smerdonės ežero ir Apasčios ežero, toliau iki Prengelio kelio, link Nenemytės (*Nenemite*) per dykras iki Egluonos ištakos, tiesiai per dykros vidurį iki Pskovo sienų; kita sienos dalis su Prūsija: nuo Salyno iki Šešupės ir jos ištakų iki Netos upės ištakų iš Netos ežero, pagal Netos upę iki Bebro upės ir pagal ją iki Narevo upės⁴⁴. Daugeliu atvejų sienos driekėsi per dykras ir tik vienoje atkarpoje minimas kelias. LDK delimitacinių procesų kontekste 1398 m. siena buvo kokybiškai naujas reiškinys, nes jos gairės panašios į „liniją“. Tai liudija suvoktą teritorijų delimitacijų reikšmę, tik sudėtinga paaiškinti 1398 m. sienos lokalizaciją iki Nevėžio upės (atskaitos tašką). Veikiausiai remtasi panašia logika, kurios interpretacija išdėstyta aptariant 1382 m. Dubysos atvejį. Ordinui atiteko plotas tarp Dubysos ir Nevėžio. Tikėtina, kad šioje teritorijoje nebuvo itin stipri Lietuvos valdovo galia, mat kaip tik jose minimi savarankiškumu lokaliuose bendruomenėse išsiskyrę „satrapai“⁴⁵.

⁴¹ E. Saviščevas, „Žemaitija ir Lietuva“, p. 94–110.

⁴² *LUB*, t. 4, hrsg. G. F. Bunge, Reval, 1859, nr. 1479, p. 223.

⁴³ Ten pat, p. 225; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony*, p. 20–21.

⁴⁴ *LUB*, t. 4, nr. 1479, p. 224–225.

⁴⁵ R. Petrauskas, „Socialiniai pokyčiai Lietuvoje valstybės formavimosi laikotarpiu“, *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*, sud. R. Petrauskas, Vilnius, 2008, p. 175–180.

1398 m. siena buvo funkcionali ir reikšminga. Salyno sutartyje kalbama, kad Ldk Vytautas įsipareigojo Ordinui padėti pasienyje pastatyti dvi pilis, o po kelių dienų tarėsi, iš kur reikės gabenti statybines medžiagas⁴⁶. Negalima patikrinti Igno Danilavičiaus šaltinių registre nurodytą faktą, kad jam buvo žinomas 1398 m. Ordino didžiojo magistro laiškas Vytautui, kuriame prašė sudaryti komisiją ir paženklinti šią sieną⁴⁷. Tuo tarpu 1404 m. Lenkijos ir LDK Racionžo sutartyje su Ordinu buvo iš esmės kartojami Salyno akto straipsniai ir numatoma atnaujinti 1398 m. sieną⁴⁸.

Po Žalgirio mūšio 1411 m. sudaryta Torūnės taika – žemaičiai iki Jogailos ir Vytauto mirties atiteko LDK. Tačiau tai buvo tik problemos sprendimą atitolinęs laikinas kompromisas. Žemaitijos priklausomybę mėginta spręsti derybomis ir tarpvalstybiniu arbitražu. 1413 m. ginčą nagrinėjo Šv. Romos imperatoriaus Zigmanto įgaliotinis Benediktas iš Makros. Esminis Ordino tikslas – išsaugoti 1398 m. sienas⁴⁹. Ldk Vytautas neigė Ordino teises į žemaičius ir Veliuonos pilį, pats reiškė pretenzijas į Klaipėdos komturiją, kurią, jo teigimu, Ordinas pastatė žemaičių žemėje⁵⁰. Tiek Ordinas, tiek Vytautas arbitrai buvo pateikę „teisingos“ sienos projektą⁵¹. Benedikto iš Makros paskelbtas sprendimas buvo palankus Vytautui, arbitras Klaipėdos ir Veliuonos pilį laikė pastatytą žemaičių žemėje, o žemaičius priskyrė LDK⁵². Ordinas sprendimą užprotestavo. Kitas suvažiavimas įvyko 1414 m. Grabove, bet Ordino ir Vytauto su Jogaila derybos dėl žemaičių žemės taip pat nedavė vaisių⁵³. Pasak Z. Ivinskio,

⁴⁶ LUB, t. 4, nr. 1470, p. 206; *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert (1398–1437)*, t. 1, hrsg. E. Weise, Königsberg, 1939, p. 13. 1407 m. Ordinas dėkoja Vytautui už pagalbą statant Veliuonos pilį, žr. ten pat, nr. 366, p. 147.

⁴⁷ *Skarbiec diplomatów*, t. 1, wyd. I. Daniłowicz, Wilno, 1860, nr. 697, p. 316. Apie šį laišką A. Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, t. 3, Riga, 1808, p. 228.

⁴⁸ LUB, t. 4, Reval, 1859, p. 457–459. 1398 m. siena patvirtinta 1404 m. Ordino ir Jogailos taikos sutartimi, žr. *Lites*, t. 2, p. 431; *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. 4, parengė M. Dogiel, Vilnae, 1764, nr. 73, p. 80. Apie šią sutartį ir su ja susijusius dokumentus plačiau žr. N. Przemysław, „Dokumenty pokoju w Raciążku z 1404 roku”, *Studia Źródloznawcze*, t. 40, 2002, p. 57–77.

⁴⁹ *Lites*, t. 2, p. 137–140; *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. 517, p. 251.

⁵⁰ *Lites*, t. 2, p. 140–144.

⁵¹ Ten pat, p. 140: „[...] terra Samagitarum, que ad tempora vite utriusque domini eis manere debeat distingwitur limitibus ex una parte flumine Szesszuppa inclusive in superiori parte, ubi confynat cum Sindland, alias Iacwesi, et infra ubi confluit cum flumine Nemen, et deinde inclusive dicto flumine defluente ad lacum Keririschhab (sic) usque ad medium lacum, et a loca, ubi dividitur Nemen aliis nominibus nuncupatus, limites continuatur terre Samagitarum in flumine dicte (sic) Beste inclusive usque adversus terram Lyvonie sunt limites et ad terram Samaytharum spektant inclusive [...] Item castrum Memel est intra prefatos limites terre Samaytharum, que (sic) alio antiquo vocabulo Caloypede nuncupatur.“ Taip pat žr. Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 66–69.

⁵² *Lites*, t. 2, p. 304; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 1 (d. 1), wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, Kraków, 1876, nr. 46, p. 39–41.

⁵³ *CEV*, nr. 582, p. 284–286.

1416 m. rugsėjo 15–17 d. abi pusės, paskatintos imperatoriaus, suvažiavo tartis į Veliuoną, kurioje taip pat apčiuopiamo rezultato nepasiekė⁵⁴. Šalys nenuolaidžiavo: riteriai norėjo gauti Žemaitiją, Vytautas taip pat reikalavo žemaičių ir Sūduvos iki Mazovijos sienos⁵⁵. Vykstant ilgametėms deryboms, gyvenimas numanomų pasienių teritorijose klostėsi savaime. 1416 m. laiške magistras skundėsi Vytautui, kad LDK *pasienio valstiečiai* daro visokias skriaudas jo žmonėms⁵⁶. Vadinasi, praktiškai Žemaitija buvo Vytauto valdžioje, veikiausiai galiojo „nuo seno“ egzistavusios sienos.

Šalys 1418 m. dar kartą susirinko į derybas Veliuonoje. Šįsyk Ordinas pripažino žemaičius LDK, bet be Klaipėdos komtūrijos⁵⁷. Kitais metais Vytautas su Jogaila preliminariniame taikos dokumente pateikė Prūsijos ir LDK sienų projektą, kuriame reikalavo Klaipėdos ir Sūduvos, bet Ordinas su tuo nesutiko⁵⁸. Tuo tarpu 1420 m. LDK ir Ordino sienų projekte Vytautas atsisakė Klaipėdos su 2 mylių ruožu nuo Nemuno upės⁵⁹. Galima manyti, kad dalis šių ginčų ir ambicijų, kurias šalys išsakydavo derybose, buvo diplomatinės kultūros ir politinių vingrybių dalis. Galiausiai ilgalaikės derybas vainikavo 1422 m. Melno taikos sąlygomis sutarta LDK ir Ordino siena. Iš esmės tai buvo šalių karinių konfliktų rezultatas, ką rodo sutarties – amžinos taikos – sutarymo pobūdis⁶⁰. Sudarant taiką dalyvavo Mazovijos kunigaikštis Siemovitas, kuris irgi sprendė kunigaikštystės sienų nustatymo su Ordinu klausimą⁶¹.

⁵⁴ Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 77.

⁵⁵ CEV, nr. 703, p. 367.

⁵⁶ CEV, nr. 712, p. 374–375.

⁵⁷ Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 78; CEV, nr. 529, p. 527; Johann von Posilge, Annalista Thorunensis, *Scriptores rerum prussicarum*, t. 3, hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Leipzig, 1866, p. 379–380.

⁵⁸ CDL, p. 237–238.

⁵⁹ CEV, p. 494–495: „Primo incipiendo a fluvio Memel per fluvium Swantha, ubi idem fluvius Swantha intrat Memel, ascendendo sursum per duos miliaria et sic continuando per solitudinem, habendo fluvium Memel undique per duo miliaria in sinistra usque in fluvium Jura, et eundo fluvium Jura, transeundo per transversum, continuando per solitudines, tenendo fluvium Memel, Rusna, Wintenburg haap, castrum Memmel alias Klawppeda et mare salsum undique in sinistra per duo miliaria. Item ex opposito eiusdem fluminis Swantha alias Swantona per transversum fluminis Memel ad vastitudinem, eundo directe usque in fluvium Scheschuppa alias Suppa ubi intrat Syrowiontha in Scheschuppam, et eundem fluvium Syrowintha ascendendo usque ubi influit Leppuna alias Lepun in Syrowintha; et ascendendo eundem fluvium Leppuna usque ad verticem eiusdem. De vertice autem fluvii in Leppuna transeundo rechte per solitudinem relinquendo lacum Dwisticz alias Wysiten in parte ordinis, et sic continuando usque ad lacum Raygrad alias Rogel; et idem lacus Raygrad dividatur per medium et ulterius ab eodem lacu progrediendo per solitudinem usque ad vadum in fluvium Lyck, quod vocatur Kamiennibrod alias Steinfort, ubi incipiunt limites terrarum Mazovia“. Pasak Z. Ivinskio, ši siena išvesta 1422 m., žr. Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 77–82.

⁶⁰ Jei tikėti Jono Dlugošo liudijama analogija, 1426 m. LDK ir Pskovo karas kilo dėl to, kad nebuvo suderinta siena, žr. Joaniis Długossii *Historiae Polonicae*, t. 4, wyd. A. Przedziecki, Cracoviae, 1877, p. 340.

⁶¹ LUB, t. 5, hrsg. G. F. Bunge, Riga, 1867, nr. 2637, p. 877–878, 880. Naujausia 1422 m. Melno taikos sutarties publikacija: *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań, 2004.

Pagal sutartį – *terrae Samagitarum et Sudonum propter bonum pacis debent apud regem et duces praefatos ac regnum Poloniae et ducatum Lithuaniae*⁶², aprašytose ribose. Ordinas pasiekė, kad pajūryje abu Nemuno krantai liktų jam ir žemaičių pusės pakrantė priklausytų dviejų mylių atstumu nuo upės, drauge su Klaipėdos pilimi⁶³. Siena su Prūsija ėjo nuo Mazovijos – Lykos upės vadinamo Kamenibrodo iki Grajevo ir Točilovo ežerų, per dykrą iki Raigardo ežero, tęsiant per dykrą iki Preivestės vietovės ir Merūniškių, link Vištyčio ežero, paliekant jį Ordinui, toliau iki Lieponos upės ištakų, iki jos intako į Širvintą, šia upe iki jos intako į Šešupę, per dykrą iki Nemuno, kur į jį įteka Šventoji, tęsiant 2 mylias Šventąja, nuo jos per dykrą iki Jūros upės, toliau einant laikantis 2 mylių atstumo nuo Nemuno, 1 mylią pagal Jūros upę, per dykrą iki Marių ir pagal Klaipėdos komtūrijos ribas iki Baltijos jūros⁶⁴. Pasiienio teritorija buvo ištuštėjusi – be nurodomų gyvenviečių, sieną žymėjo ištisai minimos dykros, upės ir ežerai⁶⁵. Ordino pasiekimas per 2 mylias nuo Nemuno skaidyti ir išmatuoti teritoriją tais laikais buvo preciziškas erdvės administravimas, kuris rodė ambiciją kiek įmanoma plėsti teritoriją. Apskritai matų – mylių – panaudojimas delimitacijoje buvo naujas dalykas, racionalizavęs ribų ženklinimą.

1422 m. siena su Livonija įvardyta pabrėžiant LDK erdvinį partikuliarizmą *Inter Livoniam vero, Samagitiam, Lithuaniam et Russiam limites sint*⁶⁶. Jos pobūdis

⁶² LUB, t. 5, p. 880. Numanomai vienalaikė šios sutarties Prūsijos ir Žemaitijos sienos aprašo kopija (projektas), žr. GSAPK, Ordensbriefarchiv 27875. Dėkoju prof. dr. R. Petrauskui už paskolintus šaltinių išrašus iš šio archyvo.

⁶³ LUB, t. 5, nr. 2637, p. 881.

⁶⁴ Ten pat, p. 880–881: „[...] a fine limitum ducum Mazoviae incipiendo a flumine Lyk, a vado, dicto Kamienny Brod, quod iacet in superiori parte eiusdem fluminis Lyk, altius quam est locus Greywo et Toczyloth, ab eo loco directe eundo per solitudinem, usque ad lacum, qui dicitur Rogors, ita quod medietas eiusdem lacus remaneat in terris domini ducis Lithuaniae, et reliqua medietas in terris ordinis; et ab illo lacu directo tramite per desertum usque ad quandam aream, dictam Przewosty, et ab illa area continuando iter directum usque ad aream Mermiski, et a Mermiski eundo directe usque ad lacum, qui vocatur Dwysytz, ita tamen, quod idem lacus remaneat totus ex parte ordinis, et ab eo lacu, quo directius iri potest, ad ortum seu summitatem fluminis, dicit Lepuna, eundem fluvium descendendo usque ad consummationem eius, ubi intrat in fluvium Schyrowinta, et ulterius descendendo eundem fluvium Schyrowinta usque ad consumationem eius, ubi intrat fluvium Scheschuppa, et ulterius directe procedendo per solitudinem usque ad ripam fluminis Memel, ex opposito fluminis, dicti Schwanta, ubi idem fluvius Schwanta intrat fluvium Memel praedictum, et haec quoad terram Sudorum eundem fluvium Schwanta sursum ascendendo per duo miliaria, et ab illo loco illum fluvium deserendo, transeundum est per solitudinem, quo directius iri potest, usque ad fluvium Iura, relinquendo fluvium Memel in sinistro latere ubique per duo milliaria, et dictum fluvium Iura ascendendo unum milliare, ab eo loco fluvius Iurs deserendus est et transeatur per solitudinem, relinquendo fluvius Memel, alias Niemen, et Russna, lacum, qui dicitur Happ., et castrum Memel, in Samogitico Glapeda appellatum, undique a sinistro latere per tria milliaria, et sic transeundum est usque ad littus maris salsi.“

⁶⁵ Tą rodo tiek sienos aprašas, tiek vėlesnė kolonizacijos sklaida. 1536 m. valdovas leido kolonizuoti teritoriją prie Prūsijos sienos pagal Šešupės, Lepūnos ir Širvintos upių ribas, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, par. D. Vilimas, Vilnius, 2009, nr. 1231, p. 235–236.

⁶⁶ LUB, t. 5, nr. 2637, p. 881.

ir samprata skyrėsi nuo sienos su Prūsija *Incipiendo a flumine dicto Heiligae, ubi dictus fluvius intrat mare, eundem fluvium ascendendo sursum ad antiquos limites inter Samogitiam, Lituaniam, Russiam, ab una, et Livoniam ab altera partibus tentos et servatos, non tamen ad illos limites, qui antiquitus inter terras praedictas sunt servati*⁶⁷; į jos sudėtį pateko „senujų“ žemių ribų atkarpos, įteisintos valstybių siena. Be to, sutartyje numatyta grąžinti pabėgėlius, kurie perbėgtų į kitą šalį – už sienos⁶⁸. Apie to meto ankstyvųjų sienų reikšmę vietos gyventojams ir pirmiausia politinį jų akcentą liudija 1435 m. Sembos vyskupo Mykolo išsakyta problema Bazelio susirinkime, kad į jo parapijas ateina žmonės iš Žemaitijos pasienio ir per išpažintį kalba kita kalba, dėl to negalima su jais susikalbėti⁶⁹.

Pasak Z. Ivinskio, 1422 m. praktinis sienos žymėjimas buvo atidėtas, ji atkarpomis apeita 1423 m., pavyzdžiui, viena jų pažymėta tarp Žemaitijos ir Livonijos⁷⁰. Istorikas mano, kad delsimas leido išsipliekti naujiems ginčams, ypač dėl Klaipėdos apygardos, kur Ordinas siekė nustatyti sau naudingesnes sienas ir prisijungti Lietuvos pajūrio ruožą, skyrusį Ordino žemes⁷¹. Reikia pridurti: praktinis sienos apėjimas ir ženklėjimas nereiškė, kad po to ji likdavo „nepajudinama“. Priešingai, tai buvo nuolatinės kaitos objektas. Kaip rodo XVI a. praktika (apie tai žr. toliau), pasienio gyventojams, kolonizuojant žemes, buvo naudinga ją „stumti“ priešinga linkme⁷². Sienos stabiliausios buvo ruožuose, kuriuose ypatingą dėmesį jų apsaugai arba strateginei gynybai skirdavo valdžios viršūnė. Pasak A. Nikžentaičio, 1425 m. Ordino korespondencijoje minima, kad ties Palanga buvęs pylimas, ant kurio lietuviai ruošėsi statyti įtvirtinimus ir atskirti Prūsiją nuo Livonijos, o Livonijos magistras patarė didžiajam Ordino magistrui daryti viską, kad šie įtvirtinimai neatitektų Vytautui, kai bus norima tiksliai nustatyti sieną⁷³.

Negalima teigti, kad 1422 m. susitarimas tarsi „padėjo tašką“ LDK vakarinės dalies teritorijos raidoje. Tiek politinių aplinkybių kaita, tiek kasdienis teritorijų kolonizavimas vertė ankstesnius teritorinius sprendimus peržiūrėti ir „tikslinti“. Vėlesni sienų klausimai jau buvo LDK teritorijos „stabilizavimo“ išraiška, kurio atskaitos taškas buvo Ldk Vytauto laikų sienos su Ordinu⁷⁴. 1431 m. taikos sutartyje tarp Švitrigailos ir Ordino numatyta, kad sienos su Ordinu, nustatytos ir paženklintos

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Ten pat, p. 882.

⁶⁹ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 2, wyd. A. Lewicki, Kraków, 1891, nr. 236, p. 345–346.

⁷⁰ Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 87.

⁷¹ Ten pat, p. 87–91.

⁷² Tai rodo Z. Ivinskio sukaupta archyvinių dokumentų išrašų apie Klaipėdos kraštą ir jo sienas gausa, žr. LNMB RS, f. 29–160.

⁷³ A. Nikžentaitis, „Palanga XIII–XV a.“, p. 111.

⁷⁴ T. Čelkis, „Nuo teritorinio ruožo“, p. 69–71.

Vytauto laikais, privalo būti išsaugotos amžius⁷⁵. Nepaisant to, kiek hipotetiškai galima teigti, kad bendras šaltinių kontekstas leidžia įžvelgti Ordino gebėjimą, šiek tiek atgavus jėgas, puoselėti teritorinės plėtros politiką, nes jo korespondencijoje daug dėmesio skiriama Švitrigailos valdymui ir LDK vidaus politikai, juolab kad 1432 m. su Švitrigaila buvo deramasi perleisti Prūsijos ir Livonijos teritorijas skyrusį LDK pajūrio ruožą Ordinui⁷⁶.

1435 m. Lenkija ir Ordinas sudarė Kujavijos Bresto taiką, pagal kurią, be kitų dalykų, dar kartą patvirtintos 1422 m. Melno taikos sutartyje deklaruotos sienos⁷⁷. Vėlesniuose dokumentuose gana dažnai minimos 1435 m. amžinosios taikos sąlygos ir sienos, kurios iš esmės atitiko 1422 m. sienas. Tai rodo, kad 1422 m. nustatyta siena iš dalies buvo tolesnių delimitacinių procesų pagrindas.

LDK ir Prūsijos sienos nuo 1422 m. iki XVI a.

Po 1422 m. Melno taikos Vokiečių ordino Prūsijos ir Livonijos teritorijos liko perskirtos, todėl LDK sienų klausimus su kiekviena iš jų turėjo derinti atskirai. 1422 m. žengtas svarbus, bet ne paskutinis žingsnis LDK ir Ordino teritorijų delimitacijose. Žemaičiai atiteko LDK, bet tai buvo naujo proceso pradžia – teritorinių sienų peržiūrėjimo, taisymo, dailinimo etapas⁷⁸. 1422 m. siena beveik neturėjo apgyvendintų *pasienių*, nes kaip tik jų klostymosi proceso intensyvumą galima laikyti bene pagrindiniu *valstybės sienų* tobulinimo rodikliu. Tvirtėjant valstybės valdymo struktūrai, gyventojai buvo labiau susaistyti tarpusavio ryšiais, žemėvaldos, mokesčių, teisminės administracinės sistemos, bažnytinės sistemos ir kitų saily.

Ordino pareigūnų laiške 1423 m. gruodžio 23 d. rašoma, kad Klaipėdoje susitiko Ordino ir Vytauto pasiuntiniai derėtis dėl sienos, kurią lietuviai siūlė vesti nuo Klaipėdos pagal Nemuno upę iki jūros, bet Ordino atstovai pasipriešino, dėl to derybos iširo⁷⁹. Vadinasi, Vytautas dar mėgino iš Ordino atgauti siaurą 2 mylių pločio ruožą prie Nemuno, kurį turėjo užėmę riteriai. Jonas Dluogošas taip pat mini, kad tais pat 1423 m. Prūsijos didysis magistras Veliuonoje buvo susitikęs su Vytautu ir Jogaila, tarėsi dėl LDK ir Prūsijos sienos ženklinimo⁸⁰. Po metų įvyko LDK ir Prūsijos sienų derinimas. Prie Klaipėdos ji matuota sutartu matu – myliomis, o

⁷⁵ LUB, t. 8, nr. 462, p. 273.

⁷⁶ Ten pat, nr. 650, p. 382. Žinoma 1433 m. Livonijos magistro pasiuntinybė pas Švitrigailą dėl Daugpilio sienos ruožo derinimo, žr. ten pat, nr. 657, p. 389; nr. 797, p. 466–467; A. Nikžentaitis, „Palanga XIII–XV a.“, p. 113.

⁷⁷ LUB, t. 8, nr. 1026, p. 636.

⁷⁸ T. Čelkis, „Nuo teritorinio ruožo“, p. 68–72.

⁷⁹ LUB, t. 7, hrsg. G. F. Bunge, Riga–Moskau, 1881, nr. 61, p. 46; A. Prochaska, *Dzieje Witolda w. księcia Litwy*, Wilno, 1914, p. 226–227.

⁸⁰ Joannis Długossii *Historiae Polonicae*, t. 4, p. 314.

matuojant dalyvavo Vytauto raštininkas Baltramiejus. Bet, kaip rodo Vytauto laiškas, jis buvo „pamiršęs“ pasiuntinį instrukuoti, kad siena būtų matuojama tik iš anksto sutartu matu⁸¹. Veikiausiai baimintasi, kad Ordino pareigūnai gali gudrauti ir pateikti kitą – jiems naudingą matą. 1425 m. Gdanskio komtūro ir didžiojo Ordino magistro korespondencija rodo, kad ruošiasi žymėti LDK ir Prūsijos sieną nuo Romanverderio iki Šešupės ir nuo Įsruties Kauno linkme; laiške pateiktas ir sienos atkarpos projektas⁸². Sienų ženklavimas buvo ne ką mažiau sudėtingas nei derybos dėl jų, nes, kaip matyti, tokių procesų metu šalys dar mėgindavo pakeisti kai kurias atkarpas savo naudai, nepaisydamos, kad „linijos“ patvirtintos amžinosios taikos sutartyje ir jas reikėjo tik pažymėti.

I. Danilavičius, remdamasis Motiejaus Dogielio (XVIII a.) rengto, bet nepublikuoto Lenkijos ir LDK diplomatinio kodekso 8 tomo rankraščio medžiaga, sudarytame šaltinių registrų leidinyje teigia, kad 1438 m. buvo įgyvendintas LDK delimitacinis procesas su Prūsijos ir Livonijos ordinais⁸³. Deja, daugiau pasakyti apie šį atvejį nėra galimybių. Galima tik spėti: jei įvyko šis procesas, tai jį veikiausiai sąlygojo 1435 m. Bresto taikos sutartis.

1451 m. Ragainės komtūro laiške didžiajam Ordino magistrui rašoma, kad buvo apžiūrėta sienos atkarpa „nuo Širvintos iki Nemuno sienų ir nuo ten ėjo Klaipėdos komtūras [...] iki jūros“⁸⁴. Kitame tų pat metų Ragainės komtūro laiške minima panaši sienos atkarpa ir pateikiamas Klaipėdos apygardos ribų aprašas⁸⁵. Pasak Z. Ivinskio, plataus masto susirašinėjimas su Ordino magistru dėl sienų vyko nuo 1481 m. dėl to, kad žemaičiai nuolat pažeisdavo sienas, o 1489 m. jas net pakeitė⁸⁶. Kitas sienų derinimo ir taisymo atvejis žinomas 1492 m., nes Ordinas kaltino lietuvius ją pažeidinėjant⁸⁷. Apie XV a. LDK ir Prūsijos sienų derinimo, atnaujinimo pažeidimus žinoma ne itin daug. Veikiausiai toks išpūdis susidaro dėl skurdžių istorinių šaltinių. Reikia manyti, kad šių dokumentų, bent jau iš Ordino pusės, turėtų būti daugiau, mat analogiškų pavyzdžių XVI a. dokumentuose gausu. Būtų klaidinga teigti, kad tik nuo XVI a. LDK ir Prūsijos sienų atnaujinimo problemos tapo itin aktualios.

⁸¹ *CEV*, nr. 1150, p. 643. Ankstesniame tų pat metų Vytauto laiške rašoma apie LDK ir Prūsijos sienų derinimą ir matavimą, žr. ten pat, nr. 1139, p. 632. Minimas 1424 m. gegužės 8 d. Vytauto laiškas tariantis su Ordino didžiuoju magistru dėl pastarojo sienos su Žemaitija prie Nemuno taisymo ir matavimo, žr. *Skarbiec diplomatów*, t. 2, wyd. I. Daniłowicz, Wilno, 1862, nr. 1395, p. 86.

⁸² *CEV*, nr. 1207, p. 711.

⁸³ *SD*, t. 2, nr. 1759, p. 172. Lietuvos Metrikoje yra žinių, kad 1445 m. išsiųsti LDK komisoriai derinti sienų su Prūsija ir Livonija, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1*, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998, nr. 14, p. 25.

⁸⁴ GSAPK, Ordensbriefarchiv 10789 (vertė prof. dr. R. Petrauskas).

⁸⁵ *LUB*, t. 11, hrsg. G. F. Bunge, Riga–Moskau, 1905, nr. 157, p. 122.

⁸⁶ Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 112.

⁸⁷ *SD*, t. 2, nr. 2050, p. 229; *Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Estoniae, Curoniae*, d. 2, ed. C. E. Napiersky, Riga–Dorpat, 1835, nr. 2314, p. 100.

XVI a. LDK ir Prūsijos sienų taisymas ir derinimas, kaip rodo šaltiniai, buvo politinio gyvenimo kasdienybė, kuri lydėjo vidinės kolonizacijos procesą. Pavyzdžiui, 1500 m. dokumente žemaičių seniūnas Jonas Kęsgailaitis nurodo, kad Prūsijos pareigūnai peržengdami sieną įkurdino 60 žmonių LDK teritorijoje⁸⁸. Išties tokiu būdu tikslingai stengtasi plėsti valstybių teritorijas. Todėl sienų atnaujinimas buvo būtinybė, bent kiek varžiusi šį procesą. 1527 m. Krokuvos vyskupas Petras Tomickis laiške Prūsijos hercogui Albrechtui rašė *de renovandis limitibus inter Samogithiam et Prussiae Ducatum*, panašių laiškų galima rasti ne vieną⁸⁹. Apie tokius procesus būdavo dalijamasi informacija. 1528 m. Prūsijos hercogas rašė Žygimantui Senajam, kad yra svarbių sienos su Žemaitija pažeidimų ir dėl to reikia atsiųsti komisorius, kurie pagal ankstesnių dokumentų pavyzdžius jas atitaisytų⁹⁰.

1529 m. birželio 21 d. atnaujinta amžinoji taika tarp Prūsijos ir Lenkijos su LDK, be kitų dalykų, į ją įtrauktas ir sienos aprašas⁹¹. Siena driekėsi tokia pat linija kaip 1422 m. Melno taikoje. Be to, susitarta, kad ją reikės atnaujinti kas 5 metus⁹². Kitame 1529 m. birželio 21 d. dokumente rašoma apie taikos atnaujinimą tarp šalių, bet svarbiausia, kad joje minima ankstesnių valdovų memorija: Lenkijos – Jogailos, LDK – Vytauto, Ordino – Pauliaus von Rusdorffo (*quod inter Serenissimum Regem Poloniae Vladislaum et Alexandrum Vitoldum Magnum Lithuaniae Ducem, eorum Regna, Ducatus, Terras et populos ab una, ac Venerabilem et Magnificum Princepem Dominum Paulum de Rusdorff Magnum et Generalem Mafistrum Ordinis Theutonorum Alemaniae, Prussiae ac Livoniae, cum Ordine, Terris, populisque suis ab altera partibus, circa lacum Melno apud flumen Ossa*⁹³). Senų sutarčių prisiminimas liudija valstybės teritorinės tradicijos klostymąsi.

Tų pat metų lapkričio 18 d. Prūsijos hercogas kreipėsi į LDK kanclerį ir Vilniaus vaivadą Albertą Goštautą, skatindamas atnaujinti LDK ir Prūsijos sienas⁹⁴.

⁸⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, par. A. Baliulis, Vilnius, 2007, nr. 354, p. 228.

⁸⁹ *Elementa ad fontium editiones*, t. 34 (*Documenta ex archyvo Regiomontano ad Poloniam spectantia, pars 4*), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1975, nr. 71, p. 81. Žinomas Lenkijos kanclerio Kristoforo Szydłowskio 1527 m. vasario 27 d. panašaus turinio laiškas Prūsijos hercogui dėl sienų su žemaičiais atnaujinimo, žr. ten pat, nr. 70, p. 80. Minimas žemaičių ir Prūsijos gyventojų pasienio konfliktas 1527 m. lapkričio 27 d., žr. ten pat, nr. 85, p. 104. Gruodžio mėnesio Žygimanto Senojo laiškas, kad žemaičiai pažeidė Prūsijos sieną, žr. *Elementa*, t. 30 (1), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1973, nr. 53, p. 26; *Elementa*, t. 51 (21), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1980, nr. 151, p. 107.

⁹⁰ Ten pat, nr. 255, p. 149–150.

⁹¹ CD, t. 4, nr. 186, p. 258; LNMB RS, f. 29–173, l. 27.

⁹² CD, t. 4, nr. 186, p. 258; *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae*, par. M. Dogiel, Vilnae, 1758, p. 206.

⁹³ CD, t. 4, nr. 187, p. 262; *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen. Teil 1: Polen und Litauen Verträge und Belehnungsurkunden 1525–1657/58*, t. 4, Bearb. S. und H. Dolezel, Berlin, 1971, nr. 11, p. 60.

⁹⁴ *Elementa*, t. 52 (22), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1981, nr. 340, p. 70.

Tikėtina, kad šalims atnaujinus taiką kurį laiką nepavyko sklandžiai įgyvendinti sienos patikros, dėl to viskas užsitęsė. 1529 m. lapkričio 21 d. valdovas paskyrė komisorius: *Stanislaum Castellanum Trocensis, Capitanaeum Samogitiae, Joannem Radziwil Pincernam nostrum. Tenutarium Wasiliensem, Bohussium Thesaurarium Terrestrem, Mareschalcumque et Notarium, Tenutarium Slonimensem, et Stanislaum Skop Secretarium*⁹⁵. Žinomi ir vēlesni, 1529 m. gruodžio mėn., A. Goštauto laišakai Prūsijos hercogui Albrechtui, kuriuose aptariami komisijų ir sienų atnaujinimo dalykai⁹⁶. Gali būti, kad sienų atnaujinimo procesas strigo ir toliau arba atsirado nauji jų patikrinimo klausimai, juolab kad paraleliai atnaujinant iškildavo ir būtinybė reguliuoti jų pažeidimus. Apie tai 1530 m. šaltiniuose liudija net keturi dokumentai⁹⁷. 1530–1531 m. sandūroje Lenkijos karalius rašė LDK Ponų tarybai, kad reikia sudaryti komisiją ir pataisyti LDK sieną su Prūsija⁹⁸. 1531 m. paskirta LDK komisija: *domini Nikolaus, episcopus Mednicensis, Stanislaus, castellanus Trocensis, capitaneus Samogitiae, Petrus Stanislai de Czechonowicz, Polocensis et Joannes Glebovicz, Witebscensis palatini*⁹⁹.

1532 m. kilo ginčas dėl sienų pažeidimų prie Lykos upės, dėl to taip pat sudaryta komisija¹⁰⁰. Be to, tais pat metais vyko derybos dėl visos valstybės sienos „linijos“ patikrinimo, nes LDK valdovo rašte Prūsijos hercogo legatui tai akcentuojama¹⁰¹. Kitų metų kovo 3 d. jau šiuo klausimu į Žygimantą Senąjį kreipėsi Prūsijos hercogas Albrechtas¹⁰², o birželio 27 d. laiške Prūsijos valdovas teiravosi Trakų kašteliono ir Žemaičių seniūno Petro Stanislovo Kiškos apie LDK ir Prūsijos sienos patikrinimo eigą, rastus pažeidimus ir ženklimą¹⁰³. Vadinas, tais metais pasisėkė atnaujinti sieną, tik nežinomas jos aprašas.

Prūsijos hercogas laišku informavo A. Goštautą, kad vokiečiai be lietuvių 1534 m. atliko Prūsijos ir Livonijos sienų patikrinimus ir nustatė daug pažeidimų

⁹⁵ *CD*, t. 4, nr. 188, p. 263.

⁹⁶ *Elementa*, t. 34 (4), nr. 158, p. 186; nr. 168, p. 191; *Elementa*, t. 52 (22), nr. 354–355, 361, p. 80, 89.

⁹⁷ Ten pat, nr. 402, 405, 434, 465, p. 123–124, 144, 162.

⁹⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002, nr. 210, p. 262 (nr. 227), p. 291.

⁹⁹ *Acta Tomiciana*, t. 13, Posnaniae, 1915, nr. 354, p. 330. Žinomas 1531 m. LDK Ponų tarybos laiškas dėl sienų derinimo Prūsijos hercogui, žr. *Elementa*, t. 35 (5), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1975, nr. 281, p. 42; tokiu pat klausimu Lenkijos kanclerio laiškas Prūsijos hercogui, žr. ten pat, nr. 286, p. 47; nr. 288, p. 48 (1531 m. A. Goštauto laiškas); nr. 299, p. 53 (1532 m. A. Goštauto laiškas). Apie LDK Ponų tarybos norą surengti suvažiavimą ir apžiūrėti sienas su Prūsija Žygimantas Senasis rašė 1531 m. spalio 11 d. Prūsijos hercogui, žr. *Elementa*, t. 30 (1), nr. 84, p. 35; t. 52 (22), nr. 620, 647, p. 230, 278.

¹⁰⁰ *Метрика Великого Княжества Литовского (1545–1572). Книга посольская*, собр. М. Оболенский, И. Данилович, Москва, 1843, nr. 15, p. 17.

¹⁰¹ *CD*, t. 4, nr. 203, p. 294.

¹⁰² *Elementa*, t. 53 (23), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1981, nr. 819, p. 75.

¹⁰³ Ten pat, nr. 857, p. 98–99; nr. 917, p. 135–136.

iš lietuvių pusės¹⁰⁴. Panašiai kitame laiške Lenkijos pakancleris Petras Tomickis rašė Prūsijos vadovybei, kad artimiausiu laiku reikia paskirti pareigūnus ir atnaujinti LDK ir Prūsijos sieną, nes dėl neaiškaus atribojimo kyla daug skriaudų gyventojams¹⁰⁵. Nežinoma, koks rezultatas buvo pasiektas tais metais. Tik 1536 m. Prūsijos hercogas laiške dėkojo A. Goštautui už pagalbą derinant sieną su LDK¹⁰⁶. Nepaisant to, labai greitai – 1537 m. kovo mėn. – Prūsijos valdovas LDK ponams, o balandžio mėn. LDK ponai laiškuose Prūsijos hercogui Albrechtui išdėstė problemas apie pasienio gyventojų tarpusavio konfliktus¹⁰⁷. Taip pat balandžio 16 d. Prūsijos hercogas rašte skundėsi, kad, nepaisant ankstesnių LDK ir Prūsijos sienų nustatymo, kuris buvo patvirtintas antspaudais, „senosios“ sienos pažeistos¹⁰⁸. Išties tai gerai demonstruoja, kaip sunkiai buvo kontroliuojama pasienių gyventojų veikla. Intensyviai susirašinėta dėl sienų pažeidimų 1538–1539 m.¹⁰⁹. Tik laiškų informatyvumą riboja juose beveik neminimos vietovės, ties kuriomis atlikti atnaujinimai, nes tai rodytų vidinės kolonizacijos sklaidos kryptis.

Apie 1540–1543 m. paskirta LDK komisija, turėjusi susitikti su Prūsijos atstovais dėl sienos atkarpos ties Merkine atnaujinimo, nes Merkinės valdytojui Mykolui Jundilui buvo pranešta, jog sunkiai praeinamose vietose – pelkėse ar per upes – reikia pastatyti tiltus, sutvarkyti kelius, kad komisoriai su liudytojais galėtų sėkmingai pravažiuoti ir atnaujinti sieną¹¹⁰. 1541 m. Prūsijos hercogo laiške minima, kad komisoriai derino sieną prie Platielių¹¹¹.

¹⁰⁴ *Acta Tomiciana*, t. 16 (d. 1), Wratislaviae etc., 1960, nr. 105, p. 219–221. 1534 m. Prūsijos valdovo laiške Žygimantui Senajam rašoma ir apie komisijos sudarymą, žr. *Elementa*, t. 53 (23), nr. 939, p. 151.

¹⁰⁵ *Acta Tomiciana*, t. 16 (d. 2), Wratislaviae etc., 1961, nr. 416, p. 75–76; *Elementa*, t. 35 (5), nr. 393, p. 93–94; t. 53 (23), nr. 949, p. 156–157.

¹⁰⁶ *Acta Tomiciana*, t. 18, Poznań, 1999, nr. 110, p. 145. Žinomas panašaus turinio A. Goštauto 1536 m. kovo 2 d. laiškas Prūsijos hercogui, žr. *Elementa*, t. 35 (5), nr. 468, p. 133; taip pat žr. *Elementa*, t. 54 (24), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1982, nr. 1226, p. 83; nr. 1230, p. 107 (1536 m. Prūsijos raštas A. Goštautui dėl sienų atnaujinimo).

¹⁰⁷ *Elementa*, t. 35 (5), nr. 529–530, 532, p. 181–184 ir kiti; t. 55 (25), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1982, nr. 1410, p. 28–29. Apie pažeidimus 1538 m. Žygimantas Senasis informavo Prūsijos hercogą, žr. *Elementa*, t. 30 (1), nr. 177, p. 80.

¹⁰⁸ *Elementa*, t. 55 (25), nr. 1414, p. 32. Rugsėjo mėn. Prūsijos hercogas rašė tardamasis dėl LDK ir Prūsijos sienos derinimo termino, žr. ten pat, nr. 1463, p. 66–67; nr. 166, p. 68–69.

¹⁰⁹ Apie pažeidimus 1538 m. Žygimantas Senasis informavo Prūsijos hercogą, žr. *Elementa*, t. 30 (1), nr. 177, p. 80; t. 55 (25), nr. 1578–1579, p. 164–166; t. 30 (1), nr. 187, p. 85. 1539 m. rašte kalbama apie sienų atnaujinimą, nes Prūsijos kolonistai skverbėsi į LDK žemes, žr. *Elementa*, t. 30 (1), nr. 196, p. 97.

¹¹⁰ *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, I. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščeivenė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2007, nr. 107, p. 120. 1541 m. spalio 3 d. laiške Prūsijos hercogui rašoma, kad siena nederinta, nes nesusirinko komisoriai, žr. *Elementa*, t. 36 (6), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1975, nr. 701, p. 154; t. 57 (27), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1981, nr. 1869, p. 3–6; nr. 1878, p. 23–25; nr. 1907, p. 50–52.

¹¹¹ Ten pat, nr. 1972, p. 111. 1541 m. rugsėjo 13 d. šalių komisijos susitiko Raigarde, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1*, nr. 8, p. 24. 1541 m. gegužės 1 d. LDK komisoriai nustatė Dauspudos dykros ribas,

LDK gyventojai ties Katyčiais buvo smarkiai įsiskverbę į Prūsijos žemes, dėl to 1542 m. net kilo grasinimai karu¹¹². Pirmieji skundai dėl tokių žemaičių veiksmų prie Katyčių žinomi jau 1492 m.¹¹³. Kitas 1500 m. dokumentas rodo, kad patys vokiečiai buvo kolonizavę žemaičių Katyčių teritorijas, nes minima 60 tokių „užsodintų“ žmonių dūmų, kuriuos valdovas patvirtino žemaičių seniūnui Stanislovui Kešgailai¹¹⁴. Pažeidimai ir nesusipratimai buvo neatsiejamas žemėvaldos kasdienybės reiškinys, tokie klausimai išskildavo ir vėliau.

Prūsijos hercogas 1543 m. rugpjūčio 6 d. rašė Simno seniūnui, jog Įsruties pareigūnas informavo, kad Simno seniūnijos gyventojai braunasi į Prūsijos žemes, pakeisdami valstybės sieną, kurią, regis, atitiko įsispraudusi miškinga vietovė, ir buvo net nutiesę kelią, per upę pastatę tiltą, o senuosius riboženklius sugadinę¹¹⁵. Prašyta nedelsiant imtis priemonių. Suprantama, ši kolonizacija vyko su paties seniūno žinia, kas rodo, jog tai buvo toleruojama „vieša paslaptis“ ir galimybė plėsti gyventojų žemių plotus, o drauge ir valstybės teritoriją.

1545 m. patvirtinta „amžinoji“ taika ir dar kartą atnaujinta LDK bei Prūsijos siena¹¹⁶. 1545 m. kovo 10 d. Žygimantas Senasis, aptardamas sienų derinimo dalykus, sako, kad tai daroma vardan geros kaimynystės, draugystės ir taikos¹¹⁷. Sieną turėjo būti atnaujinta pasiremiant ankstesniais jos aprašais, pradedant nuo Mazovijos sienos „nuo Kamenibrodo toliau pagal Lykos upę“, nes prie šios upės LDK gyventojai buvo įsiskverbę į Prūsijos teritoriją¹¹⁸. Sieną driekėsi Lykos upe *usque ut lingua Teutonica vocant Rogort, nostra vero vulgari Raigrod secundum limites et possessionem ac fines moderni illustri domini ducis Prussiae*¹¹⁹, o toliau, kaip rašoma, riba tęsėsi „naujomis sienomis“ nuo Raigardo iki Preiviškio (*Preywiski*) kaimo, kur turėjo būti padaryti ženklai, nuo šios vietos *senomis sienomis* iki jūros. Tuo tarpu kovo 19 d. Prūsijos valdovas laiške ragino siųsti komisorius jos žymėti¹²⁰, nes veikiausiai pradėta delsti. Žinoma, kad LDK komisoriais buvo Žemaitijos vyskupas Vaclovas Virbickis,

dalį jų driekėsi pagal Prūsijos sieną, žr. *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, t. 17, Вильна, 1890, nr. 774, p. 301–305; РГАДА, f. 389 [Lietuvos Metrika], ap. 1, d. 1–2 [toliau – LM; naudotasi LVIA saugomais mikrofilmiais], s. v. 525 [toliau – kn. 525], l. 242–243; I. Ilarienė, „Varia Livonica: Lietuvos Metrikos Viešųjų reikalų knygos Nr. 3 (525) sandaros ypatumai“, *Lituanistica*, t. 54, nr. 4 (76), 2008, p. 1–16.

¹¹² *Elementa*, t. 57 (27), nr. 2052, p. 158; nr. 2038, p. 147 (1542 m. sienų pažeidimas prie Katyčių).

¹¹³ Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 116.

¹¹⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6*, nr. 354, p. 228.

¹¹⁵ *Elementa*, t. 60 (28), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1984, nr. 2274, p. 48–49.

¹¹⁶ *Метрика Великого Княжества Литовского (1545–1572)*, nr. 7–156, p. 6–17; *Elementa*, t. 37 (7), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1976, nr. 878, p. 119.

¹¹⁷ *Метрика Великого Княжества Литовского (1545–1572)*, nr. 8, p. 7.

¹¹⁸ Ten pat, nr. 7, p. 6–7.

¹¹⁹ Ten pat, nr. 8, p. 7.

¹²⁰ Ten pat, nr. 9, p. 8–9.

Jurgis Astikas, Aleksandras Chodkevičius, sekretorius Jonas iš Domanovo ir Mykolas Narbutas¹²¹. Žymint sieną minimi įspūdingi riboženkliai *destructum lapideum in flumine Lek* ir mūrinis stulpas su LDK herbu, o kitoje jo pusėje buvo Lenkijos herbas¹²². Siena daugiausia taisyta prie Raigardo¹²³. Po metų, 1546 m. liepos 29 d., Žygimanto Augusto rašte teigiama, kad paskirta komisija LDK ir Prūsijos sienoms atnaujinti privalo Švč. Mergelės Marijos gimimo dieną vykti į Preiviškio vietovėje ir *omnia loca finium praedictorum perlustrarent, novos scopulos erigerent et signi necessaria usque ad Salsum mare ponerent*¹²⁴. LDK komisoriai buvo: Žemaitijos vyskupas Vaclovas Virbickis, Vilniaus propozitas ir raštininkas Jonas iš Domanovo, Krėvos ir Mozyriaus seniūnas, valdovo maršalka Mykolas Narbutas¹²⁵. Matyt, raštininkas ir vyskupas buvo tie patys, kaip ir 1545 m. Negana to, 1547 m. buvo sudaryta kita komisija LDK ir Prūsijos sienai reguliuoti, juolab kad šios veiklos asmeniškai ėmėsi Mikalojus Radvila¹²⁶. Sienų atnaujinimai ir taisymai arba bent jau derybos dėl jų vykdavo itin dažnai, kad net sunku jas visas paminėti¹²⁷. Prūsijos hercogas rašė 1567 m., kad ties Jurbarku ir Virbaliu LDK bei Prūsijos sienos ženklai neteisėtai patraukti į Prūsijos pusę¹²⁸. Ypač XVI a. pabaigoje, sklindant kolonistams, šių žinučių apie sienų pažeidimus būta labai daug. Nedatuotame XVI a. pabaigos dokumente rašoma, kad Leipalingio ir Jiezno dvarų žmonės braunasi į Prūsijos pusę, kurią kolonizuoja ir „būdas“ stato¹²⁹. „Būdos“ buvo medkirčių pastatai, kuriuose jie įsikurdavo kirsdami mišką, prie jų būdavo įrenginiai degutui arba smalai virti.

Apibendrinant reikia išskirti LDK ir Prūsijos sienų raidos etapus. XV a. šalių delimitaciniai atvejai rodo, kad dėl sienų vyko kelių tipų derybos. Kurį laiką iki ir po 1422 m. Melno taikos neabejotinai teritorijas skyrė spontaniškai susiklosčiusios arba dar XIII a. Ordino vienašališkai sukurtos „administracinių“ ribų atkarpos, kurį laiką funkcionavusios kaip valstybinės. Po taikos sutarties jos buvo žymimos, derinamos ir matuojamos, o kartu nevengota jas ir koreguoti, kaip 1423 m., kuomet lietuviai mėgino LDK sieną žymėti pagal Nemuną iki pat jūros pasilikdami Klaipėdą. XV a. antroje pusėje pastebimas delimitacinių procesų elementas – sienų pažeidimai, kurie liudijo apgyvendintų pasienių atsiradimą. XVI a. sienas intensyviai keitė

¹²¹ Ten pat, nr. 10, p. 9.

¹²² Ten pat, p. 10.

¹²³ Ten pat, nr. 15, p. 17–19.

¹²⁴ *Elementa*, t. 30 (1), nr. 319, p. 171.

¹²⁵ Ten pat, nr. 319, p. 171.

¹²⁶ *Elementa*, t. 37 (7), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1976, nr. 1006, p. 204.

¹²⁷ Žr. *Elementa*, t. 31 (2), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1974, nr. 457, p. 8; nr. 742, p. 168; nr. 784, p. 188–189; t. 72 (37), ed. C. Lanckorońska, L. Olech, Romae, 1989, nr. 5338, p. 96–97; t. 41 (11), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1977, nr. 1897, 1899, p. 118–119; t. 72 (37), nr. 5601–6503, p. 91; nr. 5606, p. 106–107.

¹²⁸ *Elementa*, t. 75 (40), ed. C. Lanckorońska, L. Olech, Romae, 1991, nr. 6045, p. 19–20.

¹²⁹ VUB RS, f. 198–1022, l. 183–190.

vidinė kolonizacija. Tam tikra prasme tai buvo sienų stabilizavimo išraiška, nes apie radikalius jų pokyčius aukščiausiu valstybės viršūnės lygiu šaltiniuose nekalbama. Galėdami komisoriai kolonistų pažeistas sienas atitaisydavo. Suprantama, apie pažeidimus buvo galima sužinoti tik tada, kai kildavo ginčai tarp valstybių pasienių gyventojų, jų skundai ir rodydavo nelegalią sklaidą. Jei dėl to nekildavo „triukšmas“, pasienio gyventojai sėkmingai kolonizuodavo žinant administravusiems pareigūnams. Todėl sienų revizijos, ypač dvišalės, buvo priemonė sustabdyti sienų „stumdymą“ ir sušvelninti dėl to tarp valstybių atsiradusius prieštaravimus.

LDK ir Livonijos sienų problema nuo 1422 m. iki XVI a.

1422 m. Melno sutartimi nustatyta siena tarp LDK ir Livonijos, bet vėlesni dokumentai rodo, kad delimitaciniai šalių klausimai išliko vieni aktualiausių. Žinoma, kad 1425 m. Livonijos magistras rašė Ldk Vytautui ir kėlė sienos sureguliuavimo klausimą¹³⁰. Kitame tų metų dokumente daugiau liečiami Ordino ir Lenkijos sienų dalykai, bet nutarta paskirti asmenis, kurie imtųsi derinti ir LDK sieną su Livonija¹³¹. Pasakyti, kaip baigėsi pasitarimai, neleidžia šaltiniai. Žinomi keli vėlesni 1426 m. dokumentai, kuriuose fiksuoti tik LDK ir Livonijos sienų atkarpų nuo Šventosios iki Jonišchio aprašai be jokių paaiškinimų, liudijančių jų derinimo aplinkybes¹³². Livonijos ordino šaltinių rinkinio sudarytojas Friedrichas Georgas von Bunge teigia, kad šie 1426 m. sienų aprašai yra nuorašai, apie kuriuos, jo manyimu, Vytautas kalba 1426 m. laiške¹³³.

I. Danilavičius teigia, kad 1438 m. įgyvendintas LDK delimitacinis procesas su Prūsija ir Livonija¹³⁴. Vis dėlto daugiau pasakyti apie procesą neleidžia duomenys. Galima tik spėlioti, kad tai buvo 1422 m. sienos pataisymas, kurios gairės patvirtintos 1435 m. sudarant Bresto taiką.

XV a. vidurio ir antros pusės dokumentai rodo, kad LDK ir Livonija nuolat nesutarė dėl sienų. Pasak R. Varakausko, ginčiuose dažnai tarpininkaudavo Prūsijos didysis magistras, antai 1444 m. jo pasiuntiniai tarėsi Skirsnemunėje dėl šalių suvažiavimo, bet nesėkmingai¹³⁵. Dėl sienų nustatymo derėtasi 1445 m. Kurcume. Įdomu tai, kad LDK derybininkai nenorėjo, tiesiogine šio žodžio prasme, apsiriboti Vytauto laikų sienomis ir jas koregavo sau naudinga linkme¹³⁶. Derėtasi dėl tam tikrų sienų atkarpų naujo nustatymo. 1445 m. pasitarime numatyta tęsti derybas pagal tas gaires,

¹³⁰SD, t. 2, nr. 1406, p. 89.

¹³¹CDL, p. 315–317.

¹³²LUB, t. 7, nr. 472–473, p. 326–327.

¹³³Ten pat, nr. 490, p. 337–338. Taip pat žr. SD, t. 2, nr. 1454, p. 92; CEV, nr. 1239, p. 736.

¹³⁴SD, t. 2, nr. 1759, p. 172.

¹³⁵R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 235.

¹³⁶Derybų eiga žr. LUB, t. 10, hrsg. G. F. Bunge, Riga–Moskau, 1896, nr. 170–171, p. 108–116.

kurios buvo pradėtos ankstesniuose susitarimuose, o sutartas sienas atnaujinti kas 5 metai¹³⁷. Tačiau 1446 m. vasario 15 d. laiške didysis Ordino magistras priekaištavo LDK valdovui, kad užpildinėjami Livonijos pasienio gyventojai¹³⁸. Tai rodo, kad paraleliai su minėta problema egzistavo ir kita – vidinės kolonizacijos realija, kuri taip pat turėjo būti sprendžiama. Apie LDK ir Livonijos pasienio dykras, kurios skyrė šalių teritorijas, liudijama dar 1402 m. dokumente¹³⁹. XV–XVI a. panašios „tarpvalstybinės“ dykros buvo kolonistų tikslas. Prisimenant LDK ir Prūsijos sienų analogiją, manytina, kad LDK pareigūnai neskubėjo arba net ieškojo kliūčių nustatyti aiškias sienas, kurios teisiškai ribotų kolonistų savivalę, juo labiau kad XVI a. nustatant valstybių sienas neretai tikslingai būdavo valstiečiais kolonizuojamos pasienio teritorijos¹⁴⁰.

Šalių sienos lokalizacijos klausimas iš esmės nagrinėtas 1447 m. birželio 25 d. derybose. Įdomu, jog Ordino pareigūnai atsisakė 1398 m. sienos ir pretenzijų į Žemaitiją ir siūlė patvirtinti 1422 m. Vytauto laikų sienas, teigdami, kad yra žmonių, žinančių sieną, kuri šalis skyrė dar iki 1398 m. Salyno sutarties delimitacijos¹⁴¹. Atsakydamas į tai Vilniaus vyskupas išdėstė prieštaravimus – nesutiko su siūlymu patvirtinti Vytauto laikų sienas ir reikalavo „naujų sienų“, „Vilniaus vyskupas su sienomis, kurios buvo pažymėtos, ir seniausių sienų, kurios buvo pažymėtos Vytauto laikais, nenorėjo, bet nurodė naujas ir neatpažįstamas sienas ir tikromis [sienomis] nenorėjo apsiriboti“¹⁴². Todėl susitikus jokie susitarimo nepasiekta. Atvejis rodo lietuvių projektuotą valstybės teritorijos plėtrą¹⁴³. Tačiau, pasak Z. Ivinskio, 1447 m. rugpjūčio mėn. dalis sienų nuo Palangos iki Šventosios upės intako į Nemuną ties Smalininkais buvo apeitos, o gruodžio 29 d. šalių atstovai susitikę dar kartą patvirtino 1435 m. Bresto taiką ir apėjo dalį Livonijos–LDK sienos atkarpi¹⁴⁴. Be minėtųjų, dar žinoma virtinė derybų dėl sienų, vykusių 1448–1449 m., 1453 m., 1458 m., 1462 m.; jose nepasiekta beveik jokių rezultatų¹⁴⁵. Žinoma, kad 1451 m. LDK valdovas buvo įgaliojęs Polocko seniūną Andrių Sakaitį vykdyti atriboti sieną su Livonija¹⁴⁶. Tuo tarpu 1453 m. Livonijos magistro laiške didžiajam Ordino magistrui

¹³⁷ Ten pat, nr. 171, p. 114–115.

¹³⁸ *SD*, t. 2, nr. 1814, p. 181; nr. 1819, p. 182.

¹³⁹ *CEV*, nr. 249, p. 83.

¹⁴⁰ T. Čelkis, „Nuo teritorinio ruožo“, p. 70–72.

¹⁴¹ *LUB*, t. 10, nr. 360, p. 248.

¹⁴² Ten pat, nr. 359, p. 248 (vertė prof. dr. R. Petrauskas).

¹⁴³ R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 235.

¹⁴⁴ Z. Ivinskis, „Kovos bruožai“, p. 99–100; *LUB*, t. 10, nr. 401, p. 270–272.

¹⁴⁵ Žr. derybų dokumentus: *LUB*, t. 10, nr. 196, p. 130–131 (1446 m.); nr. 206, p. 136–137 (1446 m.); nr. 214, p. 144–147 (1446 m.); nr. 359, p. 248 (1447 m.); nr. 417–418, p. 287–291 (1448 m.); nr. 597, p. 447 (1449 m.); t. 11, nr. 296, p. 261–262 (1453 m.); nr. 321, p. 280–282 (1453 m.); nr. 834, p. 652–653 (1458–1459 m.?). t. 12, nr. 166, p. 89–90 (1462 m.); nr. 174, p. 95–97 (1462 m.).

¹⁴⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1*, nr. 13, p. 25.

teigiama, kad buvo taisyta LDK ir Livonijos siena¹⁴⁷. Tikėtina, kad tai taip pat buvo sienų pažeidimų tyrimas.

Faktai leidžia įžvelgti iš LDK pusės diktuotas tam tikras sąlygas Livonijos vadovybei, nes nuolat išyrančios derybos neperaugdavo į karinius konfliktus, kurie iš esmės būtų sprendę teritorijų priklausomybę. Po 1435 m. Pabaisko mūšio Livonijos ordino karinis potencialas patyrė didelį smūgį. Pasak R. Varakausko, XV a. viduryje LDK Ponų taryba turėjo didelę įtaką ne tik Livonijos užsienio, bet ir vidaus politikai. 1451 m. Valmieros suvažiavime arkivyskupas Livonijos ordinui pažadėjo, kad Rygos kapitulos nariai nešios Ordino drabužius (baltą apsiaustą), dėl to LDK Ponų taryba pareiškė nepasitenkinimą ir pasiūlė pasilikti senąją aprangą¹⁴⁸.

Sunku pasakyti, ar minėtų ilgalaikių derybų metu buvo pasiektas konkretus delimitacinis susitarimas, ar buvo sudaryti sienų aprašai, bet šiame procese išsiskyrė 1473 m. LDK ir Livonijos sienų sutartis. Tai pirmą žinoma LDK delimitacinė sutartis, sudaryta išimtinai siekiant nustatyti sienas. Šalių komisijos susitiko Kurcumo vietovėje ir apėjo sienas¹⁴⁹. Jos apraše neminimi ankstesnės sienos pėdsakai – „seni ženklai“, „senos sienos“, o tai pabrėžia jos naujumą. Siena driekėsi nuo Kurcumo pelkėto ežero, matyti, kad eita per dykrą, kaskart supilant žemių kauburį, iki Nemunėlio ir toliau iki Mūšios intako į jį, pro Bauskės pilies apygardos ribas, toliau Mūšos upe pro Komodros kalną iki Viešvilės (*Weyschwiski*), Šventąja ir iki jūros. Sieną vėliau turėjo pažymėti pareigūnai, atsiųsti iš abiejų šalių¹⁵⁰. Delimitacijoje iš LDK pusės dalyvavo Radvila Astikaitis, todėl ilgainiui ji imta vadinti *Radvilų siena*, *senąja Radvilų siena*¹⁵¹.

Žinomi du 1477 m. dokumentai, kurių vienas yra Vilniaus vyskupo laiškas Livonijos magistrui, kad ribų žymėjimas atidedamas, nes į Vilnių atvyko valdovas, o kitame dokumente paliudyta, kad valdovas buvo paskyręs asmenis sienai žymėti su Livonija¹⁵². Livonijos iniciatyva sienų klausimai kelti ir dėl jų derėtasi 1482–1483 m., 1487 m.¹⁵³. Tačiau XVI a. duomenys rodo, kad buvo sienos atkarpų, dėl kurių šalys nesutarė, mat šie dalykai įtraukti į tarpvalstybines sutartis.

¹⁴⁷ *Index corporis historico*, nr. 1913, p. 21.

¹⁴⁸ Žr. R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 119.

¹⁴⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašų knyga 5*, parengė E. Banionis, Vilnius, 1993, nr. 125, p. 235–238; originalo pergamentas: LMAVB RS, f. 6–49; *Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений (от 1387 до 1710 года)*, ч. 1, собр. О. Завадзкий, Вильно, 1858, nr. 20, p. 22–24; apie sutartį žr. Z. Wojtkowiak, *Północna granica Litwy w średniowieczu*, p. 213–270.

¹⁵⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5*, nr. 125, p. 236.

¹⁵¹ *CD*, t. 5, parengė M. Dogiel, Vilnae, 1759, nr. 127, p. 215–219; nr. 128, p. 219–221; LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 16–19; L. Bucevičiūtė, *op. cit.*, p. 117–118.

¹⁵² *SD*, t. 2, nr. 1987–1988, p. 216.

¹⁵³ Ten pat, nr. 2015–2016, p. 220; *Index corporis historico*, nr. 2236, p. 87.

LDK kariaujant su Maskva, 1501 m. kovo 3 d. LDK sudarė sutartį su Livonija, nukreiptą prieš Maskvą¹⁵⁴. Patikimumui garantuoti, kas buvo dažna viduramžių sutarčių tradicijoje, įtrauktas straipsnis, kad reikia suderinti ir pažymėti Livonijos bei LDK sienas, dėl kurių nuolat ginčytasi¹⁵⁵. Tik nežinia, ar tai buvo įgyvendinta, nes 1503 m. Livonijos ordino magistras rašė LDK ir Lenkijos valdovui Aleksandrui vėl keldamas sienų derinimo problemą¹⁵⁶. 1503 m. gegužės 2 d. laiške magistras teigė, kad yra daug sienų pažeidimų, kad reikia taisyti sieną su žemaičiais, taip pat ir atkarpą su Lietuva nuo Kurcumo pagal Drisvytės upę iki Breslaujos ir iki Pskovo ribų¹⁵⁷. Pastarasis dokumentas rodo: buvo problemų tiek dėl atvirų sienų suderinamumo, tiek dėl jų pažeidimų. Tų pat metų rugsėjo 3 d. valdovo Aleksandro pasiuntinybės į Livoniją dokumente rašoma, kad ankstesnės šalių taikos (veikiausiai 1501 m.) tvirtumui, kaip sutarta, reikia atriboti LDK ir Livonijos teritorijas¹⁵⁸. Be to, priduriama, kad valdovą nuolat pasiekia LDK pasienio gyventojų (*границные люди*) skundai dėl Livonijos žmonių daromų skriaudų – užpuolimų ir grobimų¹⁵⁹. Tai nebuvo vienašalis reiškinys, adekvačiai į livoniečių teritorijas braudavosi ir LDK gyventojai¹⁶⁰.

Dar kartą 1505 m. sienų klausimas pateiktas Livonijos pasiuntinybės pas Lenkijos karalių instrukcijoje¹⁶¹. Žinoma, kad 1505 m. LDK valdovas paskyrė komisorius, kurie su Livonijos pareigūnais turėjo susitikti Kurcumo vietovėje – dykroje – ir apeiti šalių sieną¹⁶². Komisoriai buvo: Stanislovas Glebavičius, Albertas Goštautas, Albertas Narbutaitis, Jonas Kostevičius ir raštininkas Adomas iš Kotros, bet apie jų veiklos rezultatus nežinoma.

1506 m. gegužės 2 d. Livonijos ir LDK sutarimuose pirmiausia aptarti bendri interesai, nukreipti prieš Maskvą, o po to reglamentuoti sienų klausimai. Aki-vaizdus Ordino iniciatyvumas rodo, kad ši problema jam buvo itin aktuali ir ją sprendžiant anksčiau ne kažin kas padaryta. Buvo sutarta ateinančių Trijų Karalių šventės dieną išsiųsti pareigūnus apeiti sieną¹⁶³. Pasiuntiniai pirmiausia privalėjo suderinti *Žemaitijos ir Livonijos sieną*, pradedant Šventosios upės intaku į jūrą ir toliau einant senosiomis sienomis *pagal seną aprašą*¹⁶⁴. Manytina, omenyje turėtas 1473 m. Kurcumo sienos su Livonija aprašas. Anot R. Varakausko, dalis 1473 m.

¹⁵⁴ LUB, Zweite Abteilung [toliau – (2)], t. 2, hrsg. L. Arbusow, Riga–Moskau, 1905, nr. 45, p. 30.

¹⁵⁵ Ten pat, nr. 45, p. 31; nr. 127, p. 83; nr. 177, p. 113–116.

¹⁵⁶ Ten pat, nr. 511, p. 408–409.

¹⁵⁷ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6, nr. 552, p. 326–328.

¹⁵⁸ LUB (2), t. 2, nr. 534, p. 432–433.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 433.

¹⁶⁰ LUB (2), t. 3, hrsg. L. Arbusow, Riga–Moskau, 1914, nr. 564, p. 407–408.

¹⁶¹ LUB (2), t. 2, nr. 823, p. 638.

¹⁶² Ten pat, nr. 830, p. 643–644; CD, t. 5, nr. 93, p. 165–166; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 525, l. 173–174.

¹⁶³ LUB (2), t. 3, nr. 47, p. 30; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6, nr. 552, p. 328.

¹⁶⁴ LUB (2), t. 3, nr. 47, p. 30.

sienos atitiko 1426 m. aprašus¹⁶⁵. Kita atkarpa buvo *Livonijos ir Lietuvos* siena: nuo Kurcumo vietovės, kaip rašoma – „senąja siena“, iki Drisvytės upės, toliau iki Breslaujos ir Pskovo sienų¹⁶⁶.

Vėlesni duomenys kelia abejonų, kad 1506 m. sutartyje minima LDK ir Livonijos siena buvo apeita ir atnaujinta, gal tik dalimis ar net visai netikrinta, nes sienų delimitavimo klausimai vėl išryškėjo 1507 m.¹⁶⁷. Vaitiekaus Jonavičiaus ir Vilniaus kanauninko Adomo 1508 m. pasiuntinybės į Livoniją dokumente, be kitų dalykų, paliudytas LDK valdovo iškeltas sienų su Livonija derinimo klausimas, nurodant, kad šis dalykas buvo įtrauktas į ankstesnę šalių taikos sutartį, bet neįgyvendintas¹⁶⁸. Livonijos magistras, atsakydamas į LDK pasiuntinybės raštuose išdėstytus skirsnius, priekaištaudamas kalba apie neatidėliotiną sienų sureguliuojimą ir komisijų sudarymą¹⁶⁹. 1509 m. Žygimanto Senojo pasiuntinybėje pas Livonijos magistrą, kviečiant prisidėti prie karo su Maskva, rašyta, kad 1510 m. per Tris Karalius reikia siųsti pareigūnus nustatyti sieną¹⁷⁰. Magistro atsakyme siūlymui pritarta, bet drauge išsakyti priekaištai Žygimantui Senajam, kad Livonija nuolat rūpinosi sienų suderinimu dar nuo pastarojo protėvių laikų, nes livoniečiai patiria pasikartojančias skriaudas ir užpuolimus iš LDK gyventojų, kurie braunasi į Livonijos teritoriją¹⁷¹. Tų pat derybų laiku sienų klausimais Livonijos magistras susirašinėjo ir su LDK Ponų taryba¹⁷². Akivaizdu, kad ne Livonijos magistras vilkino šią procesą. Tai nebuvo tik vidinės kolonizacijos sukeltų padarinių rezultatas. Tą rodo kitas 1509 m. Livonijos magistro laiškas, kuriame rašoma, kad derybose lietuviai nesutiko su Vytauto sienomis ir reikalavo naujų¹⁷³. Kartojasi panaši lietuvių pozicija, Vilniaus vyskupo išdėstyta dar 1447 m. derybose. Vadinas, 62 metus dėl netenkinančių rezultatų šalys nevengė vilkinti derybų, nors ir matomas Ordino iniciatyvumas. Tačiau 1513 m. LDK pasiuntinybėje pas Livonijos magistrą keltas sienų atnaujinimo, o ne nustatymo klausimas *nuntios et oratores Legationes fiebant per reformationem et Innouationem limitum inter hec mutua dominia sicut Magniducatus Lithuanie ita et terre Lyuonie*¹⁷⁴. Rašoma, kad reikia patvirtinti ir amžinąją taiką (tikriausiai 1435 m. Bresto) tarp šalių, o atnaujinama sienos atkarpa *ad confinia Magniducatus Lithuanie versus Smalenczko*¹⁷⁵.

¹⁶⁵ R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 238.

¹⁶⁶ *LUB* (2), t. 3, nr. 47, p. 30.

¹⁶⁷ Ten pat, nr. 146, p. 102.

¹⁶⁸ Ten pat, nr. 413, p. 299.

¹⁶⁹ Ten pat, nr. 439, p. 320.

¹⁷⁰ Ten pat, nr. 542, p. 384–385.

¹⁷¹ Ten pat, nr. 564, p. 407–408.

¹⁷² Ten pat, nr. 712, p. 510–511.

¹⁷³ Ten pat, nr. 714, p. 512.

¹⁷⁴ *Russisch–Livländische Urkunden*, hrsg. E. K. Napiersky, St. Petersburg, 1868, nr. 317, p. 278.

¹⁷⁵ Ten pat.

Kiek vėlesniuose 1517 m. valdovų susirašinėjimuose dėl LDK ir Livonijos sienų jau kalbama apie jų pažeidimus, poreikį jas taisyti¹⁷⁶. Ir čia jau tikriausia buvo pasienio gyventojų ginčų sprendimo atvejai.

Tikėtina, kad 1526 m. įvykdyta didelė sienų revizija, nes tų metų Žygimanto Senojo rašte Livonijos vadovybei kalbama, kad sienos iš LDK pusės buvo apsvarstytos ir apžiūrėtos¹⁷⁷. Taip pat ir kitame 1526 m. LDK valdovo laiške minima, kad komisija buvo pažymėjusi sienas su Livonija¹⁷⁸. Veikiausiai procese dalyvavo tik LDK komisija, nes pavienes revizijas atlikdavo ir Ordino pareigūnai. Kaip rodo Prūsijos hercogo laiškas A. Goštautui, Ordinas be lietuvių 1534 m. buvo atlikęs Prūsijos ir Livonijos sienų patikrinimą¹⁷⁹.

1529 m. atnaujinta visa Livonijos ir LDK siena *od Włości Braclawskiey poczqwszy od Dźwiny rzeki, od Kamienia, ktory leży w Dźwinie rzece z napisem Ruskim, a wyrobiony iest naksztalt kobyły [... iki] gdzie Święta rzeka wpada w morze słone*¹⁸⁰. Šalys procesą vertino kaip *taikos ir geros kaimynystės* patvirtinimą. Ji ženklinta detalai; minima daug ankstesnių ženklų, kapoti ir nauji, trasoje pasitaikė tiltai per upes, keliai ir gyvenvietės. Tačiau 1530–1531 m. sandūroje Lenkijos karalius rašė LDK Ponų tarybai, kad reikia sudaryti kitą komisiją LDK sienai su Livonija pataisyti¹⁸¹. 1534 m. A. Goštauto laiške valdovui rašoma apie naujos komisijos sudarymą, nes ankstesnė šio darbo neatliko¹⁸².

1540 m. LDK valdovas įgaliojo asmenis vykti derėtis dėl LDK ir Livonijos sienos atkarpos nuo Kurcumo vietovės palei Dauguvą iki Polocko sienų¹⁸³. Apie Kuršo ir LDK sienų atnaujinimo procesą 1540 m. tiesiogiai liudija ir kitas dokumentas¹⁸⁴. Tąsyk ribą pareigūnams rodė, kaip rašoma, *patikimi vokiečiai ir seni nevokiečiai*¹⁸⁵.

¹⁷⁶ *Acta Tomiciana*, t. 4, Posnaniae, 1855, nr. 135, p. 128–129; nr. 137–138, p. 130–131.

¹⁷⁷ *Acta Tomiciana*, t. 8, Posnaniae, 1860, nr. 134, p. 159–160.

¹⁷⁸ *Elementa*, t. 30 (1), nr. 7, p. 7.

¹⁷⁹ *Acta Tomiciana*, t. 16 (d. 1), nr. 105, p. 219–221.

¹⁸⁰ *Limites*, p. 219–225.

¹⁸¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 210, p. 262; nr. 227, p. 291.

¹⁸² *Acta Tomiciana*, t. 16 (d. 1), nr. 36–37; *Elementa*, t. 30 (1), nr. 131, p. 54. Po metų numatytas sienų atnaujinimo terminas, žr. *CD*, t. 5, nr. 109, p. 189–190; *Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial Museums*. Tefel. 4, 1887, p. 67–68; LVVA, f. 5859, ap. 2, b. 1299, l. 92–94; LM, kn. 525, l. 231–232. Apie sienų derinimą užsimeinama 1537 m., žr. *Elementa*, t. 30 (1), nr. 169, p. 78.

¹⁸³ *CD*, t. 5, nr. 112, p. 191–192. 1540 m. sausio 13 d. Žygimanto Senojo rašte Lietuvos Ponų tarybai, aptariamoms LDK ir Livonijos sienos derinimo komisijos sudarymo sąlygos, žr. *RIB*, t. 30 (*Литовская метрика*, kn. 3, отд. 1–2, ч. 3: книга публичных дел, т. 1), Юрьев, 1914, nr. 6, p. 60–66.

¹⁸⁴ Šaltinių rinkinio rengėjas E. K. Napierskys sienos su Kuršu aprašą datuoja 1440 m., bet G. F. von Bunge laiko klaida ir ją datuoja 1540 m., žr. *LUB*, t. 7, p. 326; *Russisch-Livländische Urkunden*, nr. 244, p. 199.

¹⁸⁵ Ten pat, nr. 244, p. 199; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 525*, l. 232–234.

Kitais metais buvo parengtas atnaujintos šalių sienos aprašas¹⁸⁶. Itin išsamus sienos atnaujinimo aprašas parengtas 1542 m.¹⁸⁷. Jis rodo, kad didelė dalis pasienių buvo apgyvendinti, o gyventojų valdų ribos atitiko valstybės sienos atkarpas. Apeinant sieną registruoti pasienio gyventojų skundai, o dalis neapgyvendintų teritorijų tikslingai kolonizuotos – sukuriant pasienį. Tačiau šie procesai buvo nenutrūkstami, nes jau 1543 m. Livonijos magistras paskyrė kitus asmenis taisyti sieną¹⁸⁸. Dėl pasienio gyventojų veržimosi, kaip pastaruojų, taip ir 1544 m. atveju, buvo paskirti LDK pareigūnai atitaisyti žalas¹⁸⁹. Po metų šalių komisoriai derino sieną pagal Mūšios upę, Komodro kalną iki Šventosios upės ir taip iki jūros, o kita atkarpa – nuo Bauskės 2 mylias į Livonijos pusę iki pelkės prie Kurcumo ežero¹⁹⁰. Po šios kita šalių sienos patikra įvyko 1550 m.¹⁹¹.

XVI a. 3–5 dešimtmečio duomenys rodo: šalių sienų lokalizavimo klausimai nebekelti, telktasi į jų atnaujinimą. Galima manyti, kad kaip tik iki šio laikotarpio buvo pasiekti principiniai delimitaciniai susitarimai, numatę optimalų sienos variantą. Todėl ji buvo atnaujinama kompleksiskai, tiek pavieniuose, tiek dvišaliuose komisorių susirinkimuose. Paraleliai vyko sienų pažeidimų „atitaisymai“, atsiradę dėl vidinės kolonizacijos sklaidos. Z. Ivinskio surinkti gausūs XVI a. 3–5 dešimtmečio duomenys iš Karaliaučiaus archyvo apie LDK sienas su Livonija ir Prūsija rodo, kad nuolat susirašinėta dėl sienų pažeidimų, komisijų sudarymo ir jų taisymo, nes vidinės kolonizacijos realijos mažai paisė valdžios atstovų suvažiavimuose priimtų nutarimų¹⁹², buvo itin dažni gyventojų perbėgimai iš vienos šalies į kitą¹⁹³. 1556 m. valdovo

¹⁸⁶ *Limites*, p. 211–219; *CD*, t. 5, nr. 113, p. 192–195. Sienos aprašo kopija (žr. LMAVB RS, f. 31–102, l. 1–4) surašyta lenkų kalba, kaip jo rengėjas nurodė; nuorašas yra iš Lietuvos Metrikos, bet dokumento datavimas pavėlintas metais – 1542 m. Fiksuojamas Žemaitijos ir Livonijos sienos aprašas atitinka M. Dogielio publikacijoje datuotą 1541 m. dokumentą, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1*, nr. 9, p. 24.

¹⁸⁷ LM, kn. 560, l. 2. Apeinama siena taisyta, minimi pasienio kolonistų sąrašai ir skundai dėl sienų pažeidimų. Be to, žinomas 1542 m. LDK ir Livonijos sienos patikrinimo nuorašas lenkų kalba, padarytas 1746 m., parengtas, kaip teigiama, *pagal ankstesnes senas* [sienas] *nustatytas dar prie garbingojo velionio pono Radvilos Astikaičio Trakų vaivados*, žr. LVVA, f. 6989, apr. 1, b. 2, l. 1–2. Galima pridurti, kad LMAVB RS, f. 31–102 saugomas „Radvilų sienos“ patikrinimo dokumentas, kurio aprašas artimas 1541 m. (žr. *Limites*, p. 211–219) sienos gairėms. Tačiau jis datuotas 1746 m.; tai gali būti XVI a. dokumento nuorašas arba XVIII a. atliktas sienos patikrinimas, kurio metu naudotasi 1542 m. aprašu. Žinomas dar vienas LDK ir Livonijos sienos, Žemaitijos ir Upytės atkarpos, aprašas, žr. LM, kn. 559, l. 1–42.

¹⁸⁸ *SD*, t. 2, nr. 2340, p. 316; *Index corporis historico*, nr. 3521, p. 312.

¹⁸⁹ Ten pat, nr. 2341, p. 316.

¹⁹⁰ *Метрика Великого Княжества Литовского (1545–1572)*, nr. 16, p. 19–20; *CD*, t. 5, nr. 114, p. 195; LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 1–8; paskelbtas: T. Čelkis, D. Antanavičius, „1545 metų Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos patikrinimas (Livonijos pareigūnų ataskaita)“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 27, 2011, p. 168–177.

¹⁹¹ LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 13–15.

¹⁹² LNMB RS, f. 29–173, l. 1–63.

¹⁹³ Ten pat, f. 29–179, l. 1–30; *Elementa*, t. 39 (9), ed. C. Lanckorońska, Romae, 1976, nr. 1373, p. 173.

Žygimanto Augusto raštas Livonijos magistrui sako, kad dėl vidinės kolonizacijos valstiečiai iš Livonijos ženkliai įsiskverbė į LDK žemes¹⁹⁴. Pasak R. Varakausko, 1555 m. buvo sustiprėję ginčai dėl sienų, o 1556–1557 m. kilo stipri įtampa tarp šalių, kuri vos neperaugo į karinį susidūrimą¹⁹⁵. 1557 m. LDK ir Livonija sudarė tris Pasvalio sutartis, vienoje jų aptartas sienų klausimas įsipareigojant laikytis vadinosios *Radvilų sienos*, paskirti komisorius, tarpininkaujamus Gniezno arkivyskupo Mykolo Dzierkovskio, kuris 1558 m. rugpjūčio 1 d. įgyvendintų delimitaciją¹⁹⁶.

1558 m. prasidėjęs Livonijos karas tęsėsi iki 1583 m.¹⁹⁷ 1561 m. lapkričio 28 d. Livonija prisijungė prie LDK, įvyko oficialus pasidavimas valdovui Žygimantui Augustui, sukurta Kuršo kunigaikštystė (1562 m.)¹⁹⁸. Tačiau sienų derinimo procesas tęsėsi ir po to. 1565 m. Vilniaus seime valdovas priėmė sprendimą siųsti komisorius spręsti Livonijos ir LDK sienų pažeidimų¹⁹⁹. Tačiau nežinia, kuo visa tai baigėsi. 1568 m. vasario 12 d. Žemaičių seniūnas Jonas Chodkevičius rašė Grūstės tįjūnui Aleksandrui Korfui, kad šis nereikalautų mokesčių nuo 16 valakų neįdirbtos žemės prie Kuršo sienos, kurią revizorius Jokūbas Laškovskis buvo paskyręs bajorams Stasiui ir Jonui Bataičiams²⁰⁰. Šalių sienos taisymo problema kelta ir 1569 m. Liublino seime²⁰¹.

Politiškai kitokia buvo LDK ir Kuršo kunigaikštystės siena, nes ji skyrė vasalinio Kuršo žemes. Nemažai tokių delimitacinių dokumentų atsirado po Livonijos karo. Antai 1582 m. tartasi dėl sienų derinimo laiko, o į susitikimą turėjo vykti Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, Jonas Volminskis ir Venclovas Agripa²⁰². Taip pat žinomas 1584 m. platus LDK ir Livonijos sienos aprašas, kurio gairės panašios į 1541 m.

¹⁹⁴ CD, t. 5, nr. 124, p. 208–209 (1556 m.). Sienų kausimai aptarti ir 1556 m. liepos 18 d. Žygimanto Augusto laiške Livonijos vadovybei, žr. *Elementa*, t. 31 (2), nr. 669, p. 120–121.

¹⁹⁵ R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 152–153, 243.

¹⁹⁶ CD, t. 5, nr. 127, p. 215–219; nr. 128, p. 219–221; R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 154. Siena derinta ir 1557 m., žr. LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 16–19.

¹⁹⁷ R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 157–202; A. Tyla, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986, p. 18–56.

¹⁹⁸ R. Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai*, p. 193–194; V. Stancelis, „Livonijos prijungimo prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriografiniai vertinimai“, *LDK: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos studijos. Konstantinui Avižoniui – 90*, sud. R. Jurgutis, A. Ragauskas, Vilnius, 2001, p. 23–35; B. Dyaš, „Problemy integracji terytoriiw inflanckich z Rzeczpospolitą w drugiej połowie XVII wieku Przypadek piltyński“, *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo–społeczeństwo–kultura*, red. B. Dyaš, D. Makił, Toruń, 2003, p. 169–180.

¹⁹⁹ RIB, t. 30, nr. 19, p. 358. Apie mišrios komisijos sudarymą liudijimų 1564 m. dokumentai, žr. *Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego wojewody Wileńskiego marszałka i kanclerza W. X. L.*, wyd. S. A. Lachowicz, Wilno, 1842, nr. 120, p. 210; nr. 122, p. 220–221.

²⁰⁰ LMAVB RS, f. 256–2943.

²⁰¹ RIB, t. 30, nr. 25, p. 251.

²⁰² LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 34. XVIII a. vidurio dokumente registruotos ankstesnės LDK ir Kuršo kunigaikštystės delimitacijos, minimas 1582 m. sienų derinimo atvejis, taip pat nurodyta, kad 1583 m. rugsėjo 7–spalio 15 d. šalių sienas taisė komisijos, žr. LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1366, l. 1.

aprašą²⁰³. Dokumentas išsiskiria sudarymo forma: tekste daug braukymų, pataisymų ir įterpimų, sienos ženklavimo aprašas detalus, ženklai skaičiuojami ir registruojami, matuojami atstumai tarp jų. Tikėtina, kad tai pasirengimo delimitaciniams procesams juodraštis. Nors gali būti, kad tai ir sienas tikrinant parengtas aprašo greitraštis.

1584 m. balandžio 14 d. Steponas Batoras patvirtinto LDK ir Kuršo sienos atnaujinimo akta²⁰⁴. Apeita Ukmergės ir Upytės valsčių sienos atkarpa. LDK komisoriai buvo Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, Polocko kaštelionas Jonas Volmenskis, raštininkas Venclovas Agripa, iš Kuršo – burgrafas Vilhelmas Abeserenas, kancleris Mykolas Brunova ir Jurgis Tyzenhauzas²⁰⁵. Tačiau derybos dėl sienų patikros tęsėsi ir 1585 m.²⁰⁶ Dokumentuose yra žinių, kad sienos derintos 1587 m.²⁰⁷, o 1588 m. taisytos prie Šiaulių²⁰⁸. 1596 m. valdovo Žygimanto III rašte minimos komisijų sudėty²⁰⁹. Iš LDK – Žemaičių vyskupas, kunigaikštis Merkelis Giedraitis, LDK raštininkas Venclovas Agripa, Mstislavlio kaštelionas Simonas Vaina; Kuršo komisoriai – Vilhelmas iš Esfero, Gerardas Noldė ir Jurgis Tyzenhauzas. Patikrinimo metu parengtas sienos aprašas. Jau kitame tų pat metų rugpjūčio 23 d. dokumente rašoma, kad LDK komisoriais paskirti: Smiltinės seniūnas Kasparas Mlodavskis, raštininkas Andrius Spilis, taip pat Ivanas Kasinovskis, Andrius Chybičius, Stanislovas Ragozinskis, kurie atribojo pasienio valdas²¹⁰. Čia tikriausiai buvo sienos pažeidimo taisymas.

²⁰³ LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 1. 40–47; *Limites*, p. 211–219.

²⁰⁴ Dokumento publikacija, žr. Z. Wojtkowiak, „Delimitacija Litewsko–Kurlandzka z 1584 roku“, *Lituano–Slavica Posnaniensia*, Poznań, 1989, t. 3, p. 270–276. Žinomas ir kitas 1584 m. dokumentas, kuriame aptarti šalių sienos derinimo dalykai, minimi 1473 m. ir 1557 m. delimitacijų atvejai, žr. LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 50–57.

²⁰⁵ Z. Wojtkowiak, „Delimitacija“, p. 270.

²⁰⁶ CD, t. 5, nr. 192, p. 327; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 71 (1585–1586). Užrašymų knyga 71*, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2008, nr. 67, p. 57.

²⁰⁷ LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1366, l. 3–4, 9–10. 1586 m. Upytės pilies teismų knygoje rašoma, kad Upytės pavieta kilo LDK ir Livonijos pasienio gyventojų konfliktas, dėl kurio atsiųsti komisoriai atribojo sieną, žr. Upytės pilies teismo aktus, *AVAK*, t. 26, Vilnius, 1899, nr. 292, p. 213; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 71*, nr. 75, p. 60.

²⁰⁸ LVVA, f. 554, ap. 3, b. 20, l. 38–39. Sienų derinimo klausimai kelti 1589 m. Zigimanto Vazos laiške Kuršo vadovybei, žr. ten pat, l. 100.

²⁰⁹ VUB RS, f. 198–1022, l. 150 (Z. Ivinskio darytos dokumentų kopijos iš Karaliaučiaus archyvo).

²¹⁰ LVVA, f. 554, ap. 3, b. 21, l. 30–31. 1598 m. Varšuvos seime paskirti komisoriai iš LDK, turėję vykti į Kurcumo vietovę taisyti Breslaujos pavieto sieną su Kuršo kunigaikštyste, žr. *Volumina Legum*, t. 2, Petersburg, 1859, p. 371; taip pat apie 1598 m. komisiją, kuri turėjo atriboti Kuršą nuo Breslaujos pavieto, liudijama Lenkijos, o nuo 1569 m. ir LDK, seimų konstitucijų – nutarimų sąvade, kuris sudarytas abėcėlės tvarka, žr. *Inwentarz Constivciy Koronnych Od roku Páńskiego, MDL až MDCXLII vchwalonych. Prezez Woyciecha Madalinskiego In Ordinem Alphabeti do Roku 1632*. Zebrány, A teraz znouw Przez Iana Dziegielowskiego, Az do Roku 1643, W Warszawie, W Drukárniew Piotrá Elertá, 1644, p. 9 (saugomas VUB Retų spaudinių skyriuje, BAV 24.1,27). Kuršo ir Žemaitijos sienas komisija derino 1601 m., žr. ten pat, p. 9.

XVI a. antros pusės delimitaciniai dokumentai rodo, kad sienų nustatymo klausimas buvo vienas esminių. Daugiausiai dokumentuose atsispindi nelegalios kolonizacijos atvejai, nes didelė dalis LDK ir Livonijos sienos atkarpų tiesiogiai atitiko žemvaldžių ribas. Revizuojant sienas gyventojai kaip įmanydami rūpindavosi, kad komisoriai jų nepastūmėtų jiems nenaudinga linkme. Būtent kolonizuotų pasienių susiformavimas, abipus sienos, sąlygodavo jos stabilumą ir apsaugą nuo pažeidimų.

Išvados

Pabaltijyje Vokiečių ordinas kūrė teritorinę valstybę, derino sienas su kaimynais, pirmiausia Lenkija ir Mazovija. Ordinas nekėlė tikslo tartis dėl sienų su Lietuva, nes šią norėta nukariauti. Riteriai, diegdami administraciją, nustatydamo teritorinių vienetų ribas ir taip vienašališkai brėžė kai kurias gaires su Lietuva, nes jų aprašuose pasitaiko kryptį „link Lietuvos“ paminėjimai. Tos ribos buvo numanomų geografinių objektų „grandys“ – dažniausiai upės. Kai kurios jų, kaip Nemunėlis ar Šventoji, paliudytos XV a. LDK ir Ordino delimitacijoje. Aprašuose minimos ir kitų, kaip Upytės ar Šiaulių, žemių ribos. Tokios žemės buvo „įsispraudusios“ tarp Ordino ir Lietuvos politinių organizacijų.

Ldk Gedimino 1338 m. tarpvalstybinėje sutartyje su Ordino magistru Livonijoje fiksuoti pirmi valstybės teritorijos ruožų aprašai. Panašios realijos liudijamos 1367 m. Algirdo ir Kęstučio sutartyje su Livonijos ordinu. 1379 m. Ordino sutartyje su Jogaila ir Kęstučiu aprašytas „taikos ruožas“ ir pasidalytos teritorijos, nurodant, kad LDK žemės plytėjo nuo Nemuno į vakarus 6 mylias. Tai valstybės sienos fragmentas. 1382 m. Dubysos sutartimi Jogaila dovanuoja Ordinui žemaičius iki Dubysos upės, kuri žymėjo šalių ribą. Taip pamažu ryškėjo politinių LDK sienų idėja.

1398 m. Salyno ir 1422 m. Melno amžinosios taikos sutartyse tarp LDK ir Ordino pirmą kartą fiksuoti sienų aprašai. Jų samprata artima „linijinėms“ sienoms (pavieniai dirbtiniai ženklai, matavimai myliomis – pirmą kartą minimi 1420 m. sienų projekte). Į sienos su Livonija sudėtį įtrauktos „senujų“ žemių ribų atkarpos. Ldk Vytauto delimitacijos su Ordinu buvo kokybiškai naujas etapas LDK sienų sampratoje ir reiškė valstybės teritorijos idėjos atsiradimą. Tai atspindi terminija, nes XV a. antroje pusėje ir XVI a. „Vytauto sienos“ vadintos „senomis“ ir „teisingomis“. Tačiau 1422 m. susitarimas LDK sienų raidoje „taško“ nepadėjo. Šios sienos daugelyje ruožų driekėsi per dykras. Ilgainiui vidinės kolonizacijos sklaida jas pasiekė ir „stūmė“, dėl to ankstesni teritoriniai sprendimai buvo peržiūrėti ir „tikslinami“.

LDK ir Prūsijos sienų raidoje XV a. antroje pusėje formavosi apgyvendinti pasieniai, dėl to kildavo ginčai dėl sienų pažeidimų. Taip pat ir XVI a. sienų taisymas ir derinimas buvo politinio gyvenimo kasdienybė. Šaltiniuose gausybė liudijimų apie delimitacinių komisijų sudarymus ir jų veiklą. Sienų revizijos, ypač dvišalės,

leido kontroliuoti jų „stumdyką“ ir švelnino šalių prieštaravimus. Sienos papildomai ženklintos atnaujinimų metu, kas jas darė stabilesnes. 1545 m. LDK ir Prūsijos sienos riboženkliu buvo mūrinis stulpas su pavaizduotais valstybių herbais ir įrašais; panašūs ženklai žymėjo ir sieną su Livonija. Tokie riboženkliai įtvirtino valstybinės sienos sampratą ir išskyrė jas iš bendros ribų ženklinimo sistemos.

Po 1422 m. Melno taikos LDK ir Livonijos delimitaciniai klausimai išliko vieni aktualiausių. XV a. viduryje ir antroje pusėje šalys nuolat ginčijosi dėl sienų lokalizacijos. LDK diduomenė nesutiko su Vytauto laikų sienomis ir spaudė Livoniją derinti „naujas“. 1473 m. sudaryta speciali delimitacinė sutartis ir siena pažymėta. Tačiau tarp šalių ir XVI a. pradžioje buvo iki galo nesuderintų sienų atkarpų, dėl kurių kartais buvo diskutuojama. Kiti buvo sienų pažeidimų klausimai. XV a. antroje pusėje ir XVI a. buvo nuolatos susirašinėjama šia tema, sudaromos komisijos, sprendusios pasienių problemas arba atnaujindavusios ir aprašydavusios sienas.

CONCEPTION OF THE FRONTIER BETWEEN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND THE TEUTONIC ORDER AND DELIMITATION PROCESSES IN THE 13TH–16TH CENTURIES

Tomas Čelkis

Summary

This article analyses the conception of the frontier between the territories of the Grand Duchy of Lithuania and the Teutonic Order in the 13th–16th centuries and the evolution of their delimitation processes. The author scrutinizes cases of marking of the ancient land boundaries which witness the origins of the conception of the GDL frontier. When analysing borders between the Order and the GDL in the late 14th century – 1420s, the focus lies on the frontiers and conception of their marking established by the eternal peace treaties of Salynas (1398) and Melno (1422). In addition, the article exhaustively covers the evolution of delimitation processes between the GDL and Livonia and Prussia in 1422 – 16th century.

The analysis revealed that the Teutonic Order was establishing a territorial state in the Baltic region, setting the boundaries of territorial units when introducing the administration, thus ex-parte tracing certain landmarks with Lithuania. The boundaries were “chains” of implicit geographic objects, mostly rivers. Some of the latter – the Nemunėlis and the Šventoji – are evidenced in the delimitation of the GDL and the Order of the 15th century. Boundaries of other territories, such as Upytė and Šiauliai, are also found in the records. Such territories were “wedged” between the political organizations of the Order and Lithuania.

The first descriptions of state frontier strips were recorder in the cross-border treaties of 1338 signed in Livonia by the GDL ruler Gediminas and Master of the Order. Similar realia are featured in Algirdas and Kęstutis' treaty with the Livonian Order signed in 1367. Later treaty, entered by the Order and Jogaila and Kęstutis in 1379, describes the "peace strip" and shared territories indicating that the GDL lands stretched from the Nemunas to the west for 6 miles. This was a fragment of the state frontier. By the Treaty of Dubysa of 1382 Jogaila presented the Order with the Samogitian lands up to the river of Dubysa which marked the boundary between the territories. Thus the idea of political borders of the GDL was becoming more and more prominent.

Frontier descriptions are for the first time featured in the eternal peace treaties of Salynas (1398) and Melno (1422) signed by the GDL and the Order. Their conception is close to that of the "linear" borders (isolated artificial landmarks, measurements in miles mentioned for the first time in the frontier project of 1420). Sections of the "ancient" borderlines were incorporated into the frontier between the GDL and Livonia. Ruler Vytautas' delimitations with the Order were a qualitatively new step in the conception of the GDL frontier and marked the birth of the idea of state territory. This is corroborated by the terminology, as in the second half of the 15th century and in the 16th century "Vytautas' borders" were referred to as "old" and "legitimate". However, the Treaty of Melno of 1422 did not put a period to the evolution of the GDL frontier. In a number of stripes the frontier stretched along barren lands, therefore in the long run the expansion of internal colonization reached the border and expanded beyond it. Hence, the former territorial decisions were reviewed and revised.

The development of the GDL frontier with Prussia in the 15th century was marked by the formation of inhabited borderland, thus resulting in border violation related quarrels. In the 16th century the revision and adjustment of borders continued to be the routine of political life. Sources swarm with documents pertaining to formation of delimitation committees and their activities. Revision of the frontier, especially bilateral, allowed the control of its "movement back and forward" and mitigated disagreements between countries. Borders were additionally marked in the course of renewals which rendered stability to them. In 1545 a stone pillar decorated with state coats of arms and inscriptions was used to mark the border between the GDL and Prussia; similar pillars marked the border between the GDL and Livonia. The said landmarks entrenched the conception of state border and conclusively distinguished it from the general system of boundary marking.

Following the Treaty of Melno of 1422, delimitation issues between the GDL and Livonia were among the most urgent. In the mid- and late 15th century, the countries were in constant argument with regard to the localization of the frontier. The GDL nobility disagreed with Vytautas' borders and pressed Livonia to agree upon "new" ones. In 1473 the special delimitation treaty was concluded and the border was marked, however, in the early 16th century there still were sections of the frontier that had not been agreed upon and would time and again invoke discussions. Other issues were related to border violations. The second half of the 15th century and the 16th century witnessed constant correspondence on the topic and formation of committees that dealt with borderland issues or renewed and recorded the frontier.